

Heindl Péter

A Ney Lili-projekt

„Pénteken az Ormánságban voltam, egy párszáz lelkes falu, Magyarmecske vendégeként. A falu lakossága felerészben cigány. A 4 környékbeli falu gyerekeit összegyűjtő iskola tanulóinak nagyobb része is cigány. Emléktáblát avattak. A faluból elhurcolt, meggyilkolt zsidók, 11 ember emléktábláját. Az iskola nyolcadikosai végezték a kutatómunkát, kérdezték ki az időseket, akik még emlékeztek Samu bácsira, a helybeli „polgárság” egyik legismertebb figurájára, Ney Lilikére, a meggyilkolt mecskei kislányra (az ő egykori barátja is ott volt az avatáson) meg a többiekre. Lassan elkezdtek kirajzolódni az arcok, a vonások, a szeretetek és sértettségek, az élettörténetek elszórt töredékei a homályból, a halottak pár percre birtokba vették újra a portákat, végigballagtak az árnyak az utcákon, Samu bácsi tekintélyes és Ney Lili törekeny árnyalakja. Előkerült egy túlélő is, Laci bácsi, tőle tudják a nyolcadikosok, akik visszaadták Magyarmecske emlékezetének egy darabját, hogy a nyár elején elhagyott iskolájuk épülete volt az imaház, az egyetlen hely, ahol találkoztak és közösséggé váltak pár órára a falubeli zsidó családok – nagyünnepekkor. Egyébként Laci bácsiék nemigen jártak össze „az urakkal”, az urak is, Laci bácsiék is asszimilálódtak, elhagyták a vallás előírásait. Samu bácsi ajándékozta az Úr asztalát a református templomnak. Így került az emléktábla az iskola falára. Mégis csak ez az épület volt a közösségi terük, és ebből az épületből tárták fel történetüket is, még mielőtt végleg elmerült volna a múlt feneketlen kútjában, ahogy általában történni szokott tömeggyilkosság után, a történelemnek nevezett, szűnni nem akaró gyalázat normális ügymenete szerint.”

*„Amit Történelemnek hívnak /, azt nem kell feldicsérni,
így, ahogy van, a bennünk / lakó bűnöző csinálta”
(Auden).*

Elkerültek, nem jöttek vissza, aztán már csak az elején kellett a szégyen,
a többit elintézte magától az idő.

Vári György (NagyLevin): Ney Lili emlékezete

Jóvatenni, persze, semmit nem lehet. Se az ő sorsukat, se másét, és a mögöttünk hagyott század égisz ére hullahegyei már a felvetést is frivollá teszik. Jóvatenni csak az fogja majd mindezt, aki a Történelmen kívülről érkezik meg, tör be a történelembe, hogy felszámolja. Addig nem tehetünk mást, mint amit Walter Benjamin híres Angyala, akit Paul Klee képén pillantott meg. A Paradicsom felől fújó szél a Megváltás felé sodorja, ő azonban háttal áll a Megváltásnak, a Történelmet nézi, szemében tükröződik az iszonyat. *El nem fordult tekintete* őrizi a múltat annak, aki majd visszamenőleg jóváteszi, igen, jóváteszi. Ez a gyenge messiási erő adatott a mecskei nyolcadikosok számára, akik sosem hallottak a Történelem Angyaláról, és mégis ők voltak most az Angyal tekintete. Samu bácsi és Lili története nélkül nem lehetne majd teljes a Megváltás.

Előkerült még a falusi temető széléről egy kis sírdomb is a munkában, Ferike sírja, Samu bácsi 4 évesen elhalt kisfiáé, 1894-ből. Samu bácsi akkor 30 éves volt, 44-ben, mikor elvitték, 80. Ferike nyugszik közülük egyedül szülőfalujában. Ha nem akarjuk,

mint Ivan Karamazov, *visszaküldeni a belépőjegyet*, mindenestül elvetni a Teremtést, és én nem akarom, akkor nem tehetünk mást, mint azt, amit ők tettek, a nyolcadikosok, a polgármester asszony, a tanáruk, Heindl Péter, az iskolaigazgató, a katolikus pap és a református lelkipásztor, akik mind ott voltak, segítettek. Nem lehetünk mások, mint a Történelem Angyalának napszámosai, akik azért dolgoznak, mert tudják, hogy eljön, akire várunk. Mert teljes hittel hisznek a Messiás eljövételében.

Hálás köszönet Magyarbecskének, hogy helyet adott emlékezetében egykori lakói, az elhurcoltak árnyainak.

A Ney Lili-projekt

Nyomozás a magyarmecskei iskolásokkal

I. Prológus

Miről fogok írni? Kalandokról, amelyek diákokkal történtek. Falusi, alacsonyan képzett szülők gyermekeivel, többségükben romákkal.

Egy nagy kalandról, melynek során megismerték egy elfelejtett közösség történetét. A magyarmecskei zsidók történetét.

* * *

A 2005/2006-os tanévben kezdtek el a múltkutató foglalkozásokat. Akkor még nem a mecskei zsidókról szólt a projekt. Róluk nem is tudtunk. A nyolcadikosokkal az általános iskolában azt kezdtük kutatni, hogy az öregek Mecskén, és a környező falvakban vajon mire emlékeznek a negyven-ötven-hatvan-hetven évvel ezelőtti, vagy még régebbi eseményekről. Az ő elbeszéléseiken keresztül akartuk megismerni a XX. század jó részének történelmét. A kölykök nagyon élvezték, az egészet. Fényképezőgépet és diktafont vittünk magunkkal és ők készítették a felvételeket. Jártuk a környező falvakat. Beszélgettünk sok mindenkivel. Tárgyakat is fotóztunk – emlékeket a múltból. Aztán visszamentünk a suliba és feldolgoztuk a tapasztaltakat.

A gyerekek nagy többsége Gilvánfáról jár a magyarmecskei iskolába. Beás cigányok, mint mindenki Gilvánfán. És a környező falvakban is sokan. Amikor Gilvánfára mentünk a fényképezőgéppel és a diktafonnal, egy ottani idős ember (Ignác Sándornak hívják, de a becenevén, *Kapitány Sanyi bácsinak* szólítja őt mindenki a faluban) mesélni kezdett. Lefestette előttünk, hogyan éltek a háború előtt a cigányok az erdőben, kunyhókban. Hogyan vágják teknőt, faragtak kanalat és más használati eszközöket. Hogyan éltek meg ezekből a mesterségekből. Mesélt a háborúról. Elmondta, hogy volt, akit katonának vittek el a cigány férfiak közül. Aztán a háború vége felé olyan is volt, akit kényszermunkára vittek és sohasem jött vissza. Mesélt a frontról, ami a falutól nem messze húzódott. Elmondta, hogy volt ott akkoriban egy szintén beás fickó a közeli Bogádmindszentről. Először a németekkel barátkozott össze, aztán meg az oroszokkal. Népe árulójává vált. Először a németeknek szolgáltatta ki a beás nőket, aztán meg az oroszoknak. Utóbbiaknak nem csak a cigány nőket. Amikor a front elhagyta a falut, az

áruló is eltűnt a környékről. Félt a falusiak bosszújától. Aztán '56-ban, a forradalom idején két gilvánfai férfi, egy Pécs környéki bányában letöltött műszak után betért egy kocsmába és ott véletlenül rátalált erre az emberre. Ütött az igazság órája. Az áruló nem élte túl a találkozást. Legalábbis így szólt Kapitány Sanyi bácsi története. Később ezt a tragédiát dramatizálva előadtuk a gyerekekkel a nagyharsányi Ördögkatlan Fesztiválon. De ne szaladjunk ennyire előre!

Kapitány Sanyi bácsi elmondta még, hogy az oroszok, bármilyenek voltak is, mégis csak ők mentették meg a gilvánfai beások életét. Mert a háború végén a cigányok már tudták, hogy a náciük őket is meg akarják ölni. Sanyi bácsi úgy emlékezett, a cigányok legyilkolása csak néhány napon múlt.

– Ha csak pár nappal később jönnek az oroszok, akkor a németek és a velük együttműködő magyarok a gilvánfai cigányokat mind megölték volna! – állította. Sanyi bácsi mesélt még a háborús idők kakastollas csendőreiről is. Elmondta, hogy kisgyerekként nagyon félték tőlük. Amelyik gyerek nem szaladt le az országútról rögvest, amikor a csendőrök közeledtek, azt a kakastollasok egyből ütötték-verték. Sanyi bácsi arca elsötétült: – Emlékszem, egy nap mezítláb álltunk az út mellett az erdő szélén. Néztük a nyitott teherautókat, amin a csendőrök vitték a sárga csillagot viselő zsidókat a környékről. – mondta.

Kérdeztük: – Hol éltek Gilvánfán zsidók?

Sanyi bácsi nem tudta biztosan. A cigányok az erdőben laktak, nem a faluban. Azért megnevezett néhány gilvánfai családot gyermekkorából. Még az egykori lakóházaikat is megmutatta. Más idős környékbeliek azonban, akik ismerték ezeket a családokat, határozottan állították, hogy Sanyi bácsi téved. Azok nem voltak zsidók. Feldolgoztuk a történet eseményeit, de a zsidók után hiába kérdezősködtünk. Senki nem tudott róluk semmit.

Rá egy évre azonban, a Gilvánfától két kilométerre fekvő Magyarmecskén, beszéltem egy idős nénivel. Ő emlékezett a zsidó családokra. A beszélgetésből kiderült, hogy a ma 350 lakosú Magyarmecskén a háború előtt élt egy jelentős, hat családból álló zsidó közösség. Az idős magyarmecskei asszony – Bence Kálmánné, Cinka néni – egy fényképet is megmutatott a családi fotóalbumából. Szép, 16 év körüli leány mosolygott a képen. Ney Liviának hívták. Lili az idős néni gyermekkori barátónje volt. A holokauszt áldozatává vált.

II. A nagy projekt

A 2007/2008-as tanév második felében Ney Lili kinagyított fényképét kiraktam a magyarmecskei iskola faliújságjára, az alábbi képaláírással: *„Ney Lívia (Lili) – magyarmecskei lány; Eltűnt a faluból, majd néhány hét múlva meggyilkolták. Még 10 magyarmecskei lakosnak lett ugyanez a sorsa. Ki volt ez a lány? Hogyan élt? Miért kellett meghalnia? Aki szeretné mindezt kideríteni és megőrizni a lány, meg a többiek emlékét, az jöjjön HÉTFŐN 13.50-kor a könyvtárba! Elsősorban nyolcadikosokat várok. Heindl Péter”*

Óriási hatása volt a plakátoknak: tömegével akartak részt venni a gyerekek a délutáni programon.

Azt hiszem, ezzel a hatásos bevezetéssel sikerült ezúttal megoldani azt az örök kérdést: hogyan lehet gyerekeknek fontos, tanulságos dolgokról beszélni az iskolában,

amikor minden ilyesmit a felnőttek által erőltetett kötelező moralizálásnak (többnyire álszentségnek) tartanak?

Heti rendszerességgel megtartott foglalkozássorozatot kezdtünk. A foglalkozássorozat tematikáját és az ott történeteket az alábbiakban részletesen ismertetem.

1. *kaland – Ney Lili és Magyarmecske zsidó közössége*

A gyerekeknek mindjárt az első foglalkozáson el kellett mondani röviden, hogy mi is történt a falujukból 64 évvel ezelőtt elhurcolt emberekkel. Néhány dokumentumot is mutattam az áldozatokról.¹ A tömeggyilkosság rejtélye tehát lelepleződött. De a gyerekek érdeklődése megmaradt.

Megígértem nekik, hogy nyomozni fogunk, és fokról fokra fogjuk megtalálni a részleteket, feltárni a bizonyítékokat. A gyerekek érezték, itt még további titok lappang. Hogyan felejtődhetett el a faluban egy ilyen „tömeggyilkosság”, amikor még élnek az események tanúi? Hogyan lehet, hogy csak most hallottak róla először?

Bűntényről, s egyben egy tragédia körülményeiről kezdtünk el nyomozni. *Én mégis, tudatosan törekedtem arra, hogy ne csak a tragédiáról essen szó. Hanem mindenekelőtt a zsidó családok életéről és az élet értékeiről. Mindarról, ami a tragédia előtt megvolt, és ami aztán elveszett.* Elveszett, de nem nyomtalanul. S ha vannak nyomok, akkor a gyerekek és a falu emlékezetében ezek az értékek, s az értékeket hordozó emberek újra „élővé tehetők”.

Mivel a gyerekek nagy része vallásos – katolikus, vagy református – azt is fontosnak tartottam, hogy a zsidóságot, mint egy harmadik vallási közösséget mutassam be.

A foglalkozás után aztán a kisebb gyerekek, akik nem lehettek ott, a folyosón tolongtak a nagyobbak körül. Igyekeztek minél több információt kisajtolni belőlük a történetekről. Ettől persze még jobban megnőtt a foglalkozások presztízse.

2. *kaland – Cinka néni mesél Ney Liliről és a falu zsidó közösségéről*

A Cinka néninél tett látogatás azért volt nagyon izgalmas élmény a gyerekeknek, mert ekkor hallhattak először „tanúvallomást” az eseményekről. Az idős hölgy megmutatta a családi albumában a gyerekkori barátnője, Ney Lili eredeti fényképét. Nagyon sokat mesélt a zsidó családokról: Ney doktorról, az állatorvosról, Lili édesapjáról, Steinerékről, a Mészárosékról. A szatócsüzletet üzemeltető Spierer családról. Léderer Samu bácsiról, a köztisztviselőként álló idős földbirtokosról. A fiatal agronómus Báderékről és a kislányokról. Végül a helyi parasztcsaládba beházasodott, kikeresztelkedett Lukács Feri bácsiról, a postásról és az ő családjáról. Cinka néni beszélt a közös falusi élményekről, majd a zsidó családok elhurcolásáról és tragédiájáról. Arról is, mi történt a faluban a deportálásuk után. Hogyan siratták meg őket aznap, majd rámosták szét a házaikat az elhurcolásuk másnapján. S hogyan jött vissza aztán az elhurcoltak közül két túlélő. Elmondta, hogy az egyikük, az akkor 20-as éveie elején járt Steiner Laci², él még. A '40-es

1 A dokumentumok egy részét a Yad Vashem holokausztáldozatokról szóló adatbázisának honlapján találtam. Másik részüket pedig Vörös István pécsi történelemtanártól, helytörténész-től, a holokauszt Baranya megyei fejezetének jeles kutatójától, volt kollégámtól kaptam..

2 A falujából 24 évesen elhurcolt Steiner Lászlót ma már nem így hívják. Az idős ember azonban – tartva az antiszemita atrocitásoktól – magyarosított nevét a nyilvánosság előtt nem kívánja használni a Vészkorszak eseményeivel összefüggésben. Jelenlegi budapesti lakóhelyi környezete nem tud zsidó származásáról és életének a háború előtti szakaszáról semmit. És Laci bácsi – ezentúl így nevezem őt – nem is akarja, hogy ez megváltozzon.

évek végén Budapestre költözött, de korábban többször visszajárt Cinka néniékhez és ahhoz a családhoz, akik annak idején a németek elől elrejtették.

Kimentünk az utcára és Cinka néni sorra megmutatta azokat a házakat, ahol a meggyilkoltak családjai – Steinerék, Spiererék, Neyék, Báderék, Lédererék – egykor éltek. A gyerekek meg lefényképezték a házakat.

A falu szegény, viszonylag kevés új ház épült az elmúlt 50 évben. A zsidó családok egykori otthonai így ma is szinte ugyanúgy néznek ki, mint a háború előtt.

A házakat azért is jó volt megismerni, mert így aztán később végigjárhattuk azokat és megkérdezhettük az ott lakóktól: – Tudják-e, ki lakott a házukban a háború előtt?

Sehol sem tudták. És akkor aztán a mostani lakóknak is elmondhattuk, hogy milyen ügyben kutakodunk. Így ők is tudomást szerezhettek a már csaknem feledésbe merült zsidó közösségről és annak sorsáról. Természetesen fényképeket is készítettünk a magyarmecskai zsidók egykori lakóházairól.

3. kaland – Beszélgetés Vörös István történelemtanárral és helytörténésszel

István nagyon jó előadó. Még a cigány nemzetiségi Gandhi Gimnáziumból ismertük egymást, aminek az alapításában mindketten részt vettünk. Ő a gimnázium első éveiben ott tanított történelmet. Nyilván a gandhis tapasztalatai is szerepet játszottak abban, hogy a mecskai roma gyerekekkel igen jól tudott kommunikálni. Másfél óra alatt megismertette a gyerekekkel a holokauszt alapfogalmait, nagyvonalakban felvázolta az európai holokauszt eseményeit s ezen belül külön foglalkozott a Baranya megyei eseményekkel. Számos dokumentum-másolatot hozott a mecskai zsidók sorsáról. Az előadásán nemcsak a foglalkozások nyolcadikosai voltak ott, de nagyon sok alsóbb osztályos gyerek (köztük a teljes 7. osztály) is részt vett a beszélgetésen.

4. kaland – „Júlia és George” – Sajátélményű tréninggyakorlat az előítéletekről

A gyakorlat levezetését szakképzett felnőtt-képző trénerként szerzett tapasztalataim alapján vállaltam. Egy képzeletbeli történetet dolgoztunk fel közösen. Úgy, mint ha a résztvevők a történet helyszínén élő kívülállók lennének. A történet vicces és „becsapós”. Játékos jellege miatt megfelelő tréneri vezetéssel nem áll fenn a veszélye annak, hogy a résztvevőket lelkileg megviselje. Így kamaszokkal is elvégezhető a gyakorlat. Vicces, mégis alkalmas a kívülállók elhamarkodott ítéleteinek, és az ezek mögött álló előítéleteknek a felismertetésére. Arra is alkalmas a gyakorlat, hogy az előítéletes gondolkodás következményeit végiggondoljuk. No meg arra is, hogy számba vehessük: Vajon milyen eszközeink vannak az előítéletes gondolkodás visszaszorítására?

Hasznos volt ez a nap. Arra azonban közel sem volt elég, hogy a tömeggyilkosságba torkolt zsidóellenesség okait, azaz az antiszemitizmus speciális, sok szempontból a történelemben egyedülálló vonásait is megértsék a gyerekek. Erre csak több éves közös munka után, akkor került sor, amikor a fiatalok már javában középiskolába jártak.

5. kaland – Léderer Ferike sírja

A mecskai temetőben megkerestük azt a sírt, aminek a meglétét az iskola egyik takarítónője beszélt. Az iskola régi épülete egykor a zsidó vallású Léderer Samu földbirtokos, nagykereskedő, vármegyei törvényhatósági képviselő háza volt. Feltételeztük, hogy az ő, négy évesen elhunyt fiacskájának sírját találtuk meg a mecskai keresztény temető egyik sarkában. Feliratos emlék a faluban élt zsidókról, talán az egyetlen.

Ekkor beszéltünk először arról, hogy jó lenne valamilyen emléket állítani az „eltűnt” zsidó közösségnek a faluban. Talán ekkor történt – az időpontban nem vagyok már biztos –, hogy szóba hoztam egy ismert történetet a háborús Németországból. Hitler valamelyik munkatársa emlékezett vissza a Führer egyik kijelentésére. A náci fővezére egy alkalommal megemlégtette munkatársainak, célja az, hogy a zsidóknak még az emlékét is eltüntesse Európából. Fölvetettem a gyerekeknek: –Talán a mi dolgunk az, hogy Hitlernek ez a célja itt Magyarmecskén mégse valósulhasson meg.

– Akkor itt mi most újra legyőzzük Hitlert! – mondta valaki. Csend lett. Az egyik kislánynak könnybe lábadt a szeme.

Nyáron aztán egy emléktábla-avatási ünnepség tartottunk. Ez lett a „Ney Lili-projekt” záróeseménye.

6. kaland – Találkozás a deportálás túlélőjével, Laci bácsival

Cinka néninek sikerült valahonnan megszerezni az idős, 88 éves férfi telefonszámát és én fölkereshettem őt budapesti lakásán. Több órán át beszélgettünk. Laci bácsi nagyon sokat mesélt a háború előtti életéről, mecskei emlékeiről, a családjáról, a vészkorszak alatti hányattatásairól, a családtagok legyilkolásáról, a visszatéréséről, és a háború utáni életéről egyaránt. (Az elmondottakat lejegyeztem és később le is gépeltem a visszaemlékezéseket.) Két mecskei fényképet is mutatott: egyet a családjáról – kisgyermek önmagáról szüleivel, féltestvéreivel, azok párjaival és az unokahúgaival – a házuk udvarán, egyet pedig három fiatalról: a két Ney gyerekről és a kamaszkorú Steiner La-

GALÉRIA

ciről Ney doktorék háza előtt. Megkértem Laci bácsit, jöjjön el Magyarmeckére és beszéljen az iskolásokkal. Elfogadta a meghívást.

A látogatás sikere minden képzeletet felülmúlt.

Laci bácsit nagy tisztelettel és szeretettel fogadta a falu polgármestere. A vendég aztán elment Cinka nénihez. Vele is – akárcsak a polgármesterrel, majd az iskolaigazgatónővel – hosszan beszélgetett. Mégis, ami számunkra a legfontosabb volt: Laci bácsi vagy két órán keresztül beszélt az iskola dísztermében a felső tagozatosoknak és tanáraiknak a régműltről. Közben válaszolt a hallgatóság kérdéseire is. Annyira érdekes volt az előadása, hogy a gyerekeket nem kellett „fegyelmezni”. Mindenki feszült figyelemmel hallgatta. Lenyűgöző volt az előadás profizmusa. Pedig ilyen előadást Laci bácsi korábban még soha sem tartott. Elsősorban az életről és nem a pusztulásról beszélt. A mecskei zsidó családok életéről. S a zsidó családok együttéléséről keresztény szomszédokkal. Elmondta, hogy a mecskei zsidókat nem jellemezte különösebb vallásosság, imádkozni csak az őszi nagyünnepken jöttek össze. A társasági kapcsolatok a faluban a társadalmi helyzeten alapultak, nem a felekezeti hozzátartozáson. Lédererék és Neyék az „urakhoz” tartoztak. Az „urak”-rajtuk kívül a jegyző, a református tanító, a lelkész és a gyógyszerész – az úgynevezett Magyar-kocsmába jártak kuglizni. A szegényebbek – ide tartoztak Laci bácsiék és a többi zsidó család is – a másik kocsmába jártak össze, ultizni. Laci bácsi a deportálásról is beszélt és a saját megmenekülésének történetét is elmondta. A Vészorszak drámai eseményeit azonban több részletre bontva – a békés hétköznapokról szóló beszámolóba ágyazva – mesélte el. Ezzel elkerülte, hogy akár őt, akár a gyerekeket túlságosan „magukkal rántsák” a tragédia eseményei. Szökéséről és megmeneküléséről olyan részleteket is elmondott, amiről sem Cinka néni, sem más, időközben megtalált, Meckéről már elszármazott kortárs visszaemlékező sem tudott addig.

Beszélt még a háború utáni újrakezdésről, a későbbi életről. Külkereskedő lett. Üzleti útjairól nagyon sok képet mutatott a gyerekeknek. Felhívta a figyelmüket, hogy „*érdemes tanulni, nyelveket megismerni!*”, mert akkor nagyon sokfelé eljuthat munkája során az ember.

Sok izgalmas fordulata volt a visszaemlékezésnek és a gyerekekkel való beszélgetésnek. Ezek közül egyet felidézek:

Egy hatodikos kislány jelentkezett:

– Azt tudom, hogy a reformátusok a nagy református templomban imádkoztak, a katolikusok pedig a katolikus kápolnában. De hol imádkoztak a zsidók?

– Mint már mondtam, mi az őszi nagyünnepken jöttünk össze imádkozni. Méghozzá a Lédererék egykori házában két összenyíló helyiségében. Egy helyiség a férfiaké, egy a nőké volt, azokat erre az időszakra imaszobákká rendeztek át. Pécsről hívtak egy előimádkozót is. Ez a két szoba a Léderer-ház utca felőli oldalán volt. Hol is? Hát éppen itt, ahol most ülünk! – válaszolta Laci bácsi.

Megdöbbenő volt ez a szembesülés. Sokan számára most vált nyilvánvalóvá az is, hogy valamikor az iskolájuk régi épületszárnya még nem közintézmény volt, hanem a 100 éven át, egészen az 1944. áprilisi elhurcolásukig Magyarmeckén élt Léderer család háza.

7. kaland – Régi anyakönyvek a magyarmeckei körjegyzőségen

A körjegyzőségen megengedték, hogy az évszázados születési, házassági és halotti anyakönyvekből kikeressük az izraelita vallású személyeket. A bejegyzések tanulmá-

nyozásával a gyerekek a XIX. század végétől nyomon tudták követni a mecseki zsidó közösségben történt változásokat. 1952 előtt ugyanis minden anyakönyvi bejegyzésnél ott szerepelt a bejegyzett személy vallása, külön rubrikában. Ez nagyon egyszerűvé tette a keresést.

Az anyakönyvek lapozgatása közben olyan fölfedezést tettünk, amivel egy addig bizonytalan adatot sikerült egyértelműen tisztázni:

Mind Cinka néni, mind Laci bácsi ugyanis korábban egybehangzóan azt állították, hogy a faluból elhurcoltak között volt két idős, 80 év körüli személy: Spierer Jakab és Spierer Jakabné. Ők Hónig Miksáné, született Spierer Gizellának a szülei voltak. Tudtuk már, hogy Spierer Gizella a holokauszt egyik mecseki áldozata. Ugyanakkor a Vörös Istvántól fénymásolatban kapott, a szentlőrinci járásbírói iratok között fennmaradt 1944-es magyarmecseki „*Kimutatás a bejelentett zsidókról*” (a tulajdonképpeni „deportálási lista”) nem tartalmazta a két idős ember nevét. Az 1940-es évek halotti anyakönyveit lapozgatva azonban most megtaláltuk a rejtély kulcsát: kiderült, hogy a Spierer házaspár röviddel a német megszállás előtt hunyt el. Érthető tehát, hogy a visszaemlékezők több mint 60 év távlatából arra emlékezvén, hogy Spiererék a deportálás előtt nem sokkal még éltek, azt a következtetést vonták le, hogy akkor nekik is az elhurcoltak között kellett lenniük...

Nem csak ez a felfedezés volt nagy hatással a gyerekekre. Izgalmas volt pl. megtalálni Ney Lili születésének bejegyzését, és a bejelentőnek, Lili édesapjának, dr. Ney Aladár állatorvosnak az eredeti aláírását felismerni az anyakönyvben.

8. kaland – Fáklyás felvonulás; Találkozás a pécsi zsinagóga közösségével

A Pécsi Zsidó Hitközséggel terveztük a kapcsolatfelvételt. A találkozásból azonban több lett, mint amit előre elképzelhettünk. Kiderült: lehetőségünk van arra, hogy akkor látogassunk Pécsre, amikor a Szent Egyed Közösség és a Pécsi Zsidó Hitközség fáklyás felvonulást szervezett a város főterétől a pécsi zsinagógaig, a pécsi gettó létesítésének évfordulójára emlékezve. Színes fáklyákat vásároltunk és csatlakoztunk a felvonulókhoz. A felvonulás végén az egybegyűlteket előtt a zsinagógában Schönberger András főrabbi és Nagy János, a Szent Egyed Közösség vezetője mondott beszédet. A pécsi látogatás alkalmával tehát nemcsak a helyi zsidó közösséggel és annak vezetőjével találkozhattunk, nemcsak a zsidó közösség központját, a zsinagógát nézhettük meg, de részt vehettünk egy igazi szolidaritási akción is. A találkozás nemcsak a mecseki diákokra, de a Hitközség főként az idős generációhoz tartozó tagjaira és a *Comunità di Sant’Egidio* fiataljaira is nagy hatást gyakorolt. A kapcsolat tartóssá vált. A hitközség több tagja is eljött a 2008. augusztusi magyarmecseki emléktábla-avatásra. Mi meg később többször beutaztunk a hitközség rendezvényeire, beszámolni az éppen aktuális múltkutató munkánkról. A Szent Egyed Közösség tagjai pedig jó párszor eljöttek aztán a cigányok által lakott Gilvánfára, az új közösségi házunkba. Itt találkoztak újra a projektben résztvevő diákokkal.

9. kaland – A felelősség kérdése. Beszélgetés Lankó József alsószentmártoni plébánossal
A plébánost, vagy a hogy a helyiek hívják, „Tiszit”, a mecseki diákok szinte mind ismerik. Ő a Pécsi Egyházmegye cigányokért felelős katolikus lelkipásztor. Józsi, amellet, hogy a családi élethez kapcsolódó szertartásokat (keresztelés, esküvő, temetés) végzi a cigány családok körében és miséket tart, kiterjedt karitatív munkát is szervez és tábo-

rozni viszi a fiatalokat. Nagyon fontos volt, hogy ő beszélt a gyerekekkel az embertársainkért való felelősségvállalás parancsáról, illetve e parancs megszegéséről a Vészkor-szak idején.

10. kaland – A kacsótai zsidó temető

Egy kisbuszos kiránduláson kerestük fel a 65 éve nem látogatott és nem gondozott kacsótai zsidó temetőt, a mecseki zsidó közösség egykori temetkezési helyét. Arról, hogy a mecseki zsidók ide temették halottaikat, Laci bácsitól szereztünk tudomást. A Magyarmecskétől kb. 15 kilométerre fekvő Kacsóta falu határában, egy szántás közepén, egy fallal körülvett területen, több mint 60 éve burjánzó növényzet dzsungelében találtuk meg a temetőt. A kerítés mögötti területre egy kőboltozatos, alagút-szerű kapun át léptünk be. A szinte áthatolhatatlan bozót alján százával heverték szanaszét a gazdagon faragott héber, német és magyar nyelvű sírkövek. A feliratokat a minket kísérő – és azóta sajnos már elhunyt – pécsi múzeológus, Radnóti Ilona segítette értelmezni. A baranyai zsidó temetők országosan ismert kutatójaként mesélt a gyerekeknek a zsidó temetkezési szokásokról és szertartásokról. A hely, a háboríthatatlanul burjánzó több mint fél évszázados növényzet alatt megtalált sírkövek látványa, önmagában is segítette megérezni azt a hiányt, amit egy sok évtizede feledésbe merült gazdag kultúra egykori hordozói hagytak maguk után.

11. kaland – Két nap Budapesten

Már javában zajlottak a foglalkozások, amikor értesültünk arról, hogy a jeruzsálemi Jad Vasemtől 1000 dollár pályázati támogatást nyertünk a projektre. Ebből június elejére kétnapos budapesti tanulmányi kirándulást szerveztünk.

Három felnőtt – két gilvánfai beás cigány gyermek édesanyja és jómagam – kíséretében 20 fiatalt vittünk el a kirándulásra. Az idegenvezetőink Pécsi Katalin és Vári György, a Holokauszt Emlékközpont munkatársai voltak. Szimpla leírással nem is mondható el az élmény nagyságáról szinte semmi, de azért mégis leírom a programunkat: Első nap a Páva utcai múzeumot néztük meg, majd a zsinagóga karzatán a földön körbeülve beszélgettünk Vári Györggyel a tapasztaltakat. Ide jött el, hogy velünk újra találkozzon, Laci bácsi is. Este a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola és Gimnázium diákjainak előadását néztük meg a pesti belvárosban. A „Minden egér szereti a sajtot” című zenés vígjáték is a másság iránti toleranciáról szólt. Másnap megnéztük a Dohány utcai zsinagógát és a Zsidó Múzeumot. Majd Vári Gyurival a gyerekek elsétáltak a híres „Cipők a Dunaparton” emlékműhöz. Erről az emlékműről több mecseki diák, mint a „legjelentősebb élményről” számolt be a kétnapos programról készült összefoglalójában. Délután a Lauder Gimnázium és a Scheiber Sándor Zsidó Gimnázium diákjaival közösen vettünk részt egy játékos foglalkozásokból álló ismerkedő programon, amelyet a Bálint Zsidó Közösségi Ház munkatársai szerveztek számunkra.

12. kaland – A hely, ahol az „Igazak” elrejtették Steiner Lászlót

Úgy alakult, hogy a „rendes” tanévben ez volt az utolsó foglalkozás. „Detektív-csapatunkkal” átmentünk a szomszédos Magyartelekre és megkerestük azt a házat, ahol a '44 őszén hazaszökött Steiner Lászlót több hétre elrejtették óvó asszonyi kezek, egészen a szovjet Vörös Hadsereg megérkezéséig. A házban lakó család itt sem tudta, hogy milyen múltat őriznek otthonuk falai. Elmeséltük nekik. Megfogta őket a történet. Ez-

után készséggel fölengedtek bennünket a padlásra, hogy megnézzük Steiner Laci egykori búvóhelyét.

* * *

Az előre eltervezett, fél tanéves programot sikerült megvalósítanunk, sőt „túteljesítenünk”. Köszönhetően a gyerekek lelkesedésének és a programba bevont szakemberek készségességének.

Közben néhány sajtóközlemény is napvilágot látott már a foglalkozásokról.

Először a Páva utca honlapján jelent meg egy rövid tudósítás és hozzácsatolva az én beszámolómat a projektről. Aztán a június 20-i számában a Köznevelés című pedagógiai kétheti lap is lehozta cikké alakítva a beszámolómat „Ki volt Ney Lili?” címmel. Júliusban a Kossuth rádió Esti Krónikáját követő hírháttér-műsorban volt velem egy rövid interjú, majd másnap egy másik interjúban is beszélhettem a programról, amit a következő napi Kossuth-rádiós Reggeli Krónikában csúcsidőben, reggel fél nyolckor sugároztak.

A program azonban a tanévvel nem ért véget. Hiszen hátra volt még a menetközben elhatározott nyilvános „projektbemutató”, a falu zsidó közösségének emléket állító kiállítás és az iskola falára kihelyezett emléktábla avatóünnepsége.

13. kaland – Felfedezés Léderer Ferike sírjánál

A kiállítás-megnyitóra készülve egy amolyan forró nyári napon találkoztunk az iskolában a programban résztvevő gyerekek nagy részével. Az volt a célunk, hogy megbeszéljük a további teendőket az augusztus 8-i „projekt-záró” ünnepség sikere érdekében.

Ezúttal is történt azonban valami nem várt, érdekes dolog, ahogy szinte mindig, a program foglalkozásain. Elmesélem:

Ahogy az iskola udvarán lévő padokon beszélgettünk, elhatároztuk, hogy ha már a magyarmecskai zsidók temetkezési helyét, a kacsótai zsidó temetőt nem is tudjuk megmutatni a 8-án ideérkező vendégeknek, legalább Léderer Ferike sírját – a különleges sírt, amit a magyarmecskai keresztény temetőben találtunk – megtisztítjuk a hosszú évtizedek alatt ráakódott kosztól. Mint már említettem, erről a sírról a sírkövön olvasható név alapján már régóta feltételeztük, hogy az egyik mecskai zsidó család 1894-ben, négy évesen elhunyt kislányát. A beszélgetés után 4-5 gyerekkel kimentünk a temetőbe sírkövet tisztítani. Egyszer csak az egyik 12 éves kislány kőszikálás közben felkiáltott: – Péter, itt van két „zsidó betű”!

Megnéztem és tényleg: az obeliszk hátuljára két héber írásjelet, egy „pé” és egy „nun” betűt véstek! Ugyanazt a két betűt, amit több síron is láttunk akkor, amikor a kacsótai zsidó temetőben jártunk a gyerekekkel. A rövidítés jelentését gyorsan megkérdeztük telefonon Radnóti Ilonától, mert úgy emlékeztünk, ezekről a betűjelekről Ilona már a kacsótai temetőben is beszélt.

– Pó nitbár – itt nyugszik. Pontosabban: „Itt van elrejtve”. – adta meg a megfejtést a múzeológusnő.

A héber betűk megtalálásával bizonyossá vált, hogy Léderer Ferike sírköve valóban „zsidó sír”, amit minden bizonnyal a magyarmecskai iskola mai régi épületszárnyában élt Léderer család egyik gyermekének állítottak.

Hogy miért a sírkő hátsó, keleti oldalán van a pé és a nun betű, arra Randóti Ilona a következő megábrázolást adta:

Interjú alanya: Végh Zoltán

A szóból is adódik, hogy a rasszizmus elleni fellépést jelenti és számomra is ezt takarja. Azt gondolom, hogy nem létezhettek nélkül antirasszizmus. Hiszen lényegében, ha valamit meg akarunk változtatni – ez esetben, az olyan emberek véleményét, akik pusztán a különböző rassz jegyek alapján ítélnék el másokat –, akkor muszáj cselekednünk. Tehát számomra teljesen egyértelmű, hogy a tettek igen is nagyon fontosak. Többféle módon is fel lehet lépni a rasszizmus ellen. Léteznek békés módszerek, ezek lényege az, hogy az antirasszisták fórumokat hoznak létre interneten vagy akár élőben, kerekasztal beszélgetéseket szerveznek stb. Ezzel szemben áll a sokkal keményebb, erőszakosabb módszer, amikor kimennek az utcára és hangosan skandálják mindazt, amire felszeretnék hívni a figyelmet. Ez esetben a rasszizmus ellen való fellépésnek a fontosságát. Önmagába véve talán antirasszista vagyok, hiszen elítélem a rasszista emberek gondolkodását, azonban nem vallom magam annak mégsem, mert nem sokat teszek az ügy érdekében.

Zoltán Végh

Antiracism -as the word says- is the action against racism and for me it means the same as well. I think there is no antiracism without actions. Because if we want to change something, in this case the opinion of those who are judging others based on the mere racial characteristics, than we have to act. So for me it is obvious that the actions are very important. There is more ways to act against racism. There are peaceful methods, the essence of those is creating antiracist forums on the net or alive organize roundtable discussions etc. The opposite of this is the more tough method, when people go to the streets and scandal loudly all the things what they want to call attention to. In this case the importance of the fight against racism. Itself I would say that I'm antiracist why I judge the way of thinking of racist people, but at the same time I do not consider myself antiracist because I don't act too much in the favor of it.

– A zsidó temetők mindig keleti tájolásúak. A mecseki – félig református, félig katolikus – temető azonban nyugati tájolású. Lédererék nyilván nem akarták a kisgyerek sírkövét a többi sírral szembefordítani. A két héber betűt mégis a sírkő keleti oldalára vésték fel. Láthatja így az Örökkévaló Isten Jeruzsálem felől, hogy a választott népből rejt valakit ez a sír. Ha pedig eljön a feltámadás ideje, a többi zsidó elhunythoz hasonlóan Ferike is kelet felé léphet majd ki a sírból, hogy Jeruzsálembe siethessen...

Azt talán már soha nem fogjuk megtudni, hogy ezt a kisfiút miért ide, a magyarmecseki keresztény temetőnek a korabeli keresztény síroktól távol eső sarkába, és miért nem a kacsótai zsidó temetőbe temették el. Bár ki tudja. Egyszer talán még erre is fény derül...

14. kaland – A roma holokauszt emléknapján Budapesten

Néhány nappal a mecskei emléktábla-avatás előtt még egy kirándulást tettünk Budapestre. A Holokauszt Emlékközpont meghívására megint a Páva utcában jártunk négy beás tanítványommal. A roma holokauszt augusztus 2-i emléknapján vettünk részt. Elég nagy közönség előtt kb. egy órát beszélhettünk a programunkról. Arról, hogyan tártuk föl egy zsidó közösség sorsát főként roma gyerekek segítségével, egy iskolai foglalkozás-sorozat keretében. A gyerekek nagyon jókat mondtak, a végén a Duna tévé egy riportot is készített velünk, ami a tegnap esti 6 órás híradójukban jött le. Ráadásként az Emlékközpontban megrendezett egész napos roma holokauszt program végén én mondhattam egy rövid ünnepi beszédet az egybegyűlteknél az udvaron, a Nevek fala előtt. Utána még sokat csavartunk a gyerekekkel. Részt vettünk a Nehru-parton álló roma holokauszt emlékműnél a roma szervezetek és más emberjogi mozgalmak által szervezett tömeggyűlésen is. Végül éjfélre értünk haza autóval Magyarmecskére, illetve a környező falvakba.

A megnyitó előtti napon reggeltől késő estig Radnóti Ilonával, valamint Balatoni Tamással, a magyarmecskéi iskola igazgatójával és a „múltkutató” diákok egy részével együtt vágtuk, ragasztottuk – installáltuk – a másnapi kiállítás anyagát. Mások, a polgármester irányításával ekkor szerelték fel az iskolaépület homlokzatára a felavatandó emléktáblát. Nagyon izgatottan vártuk a másnapot.

15. kaland – Az emléktábla-avatás

Mivel az ünnepségre meghívtuk a pécsi zsidó hitközség tagjait is, úgy döntöttünk, hogy igazi, kóser ételt szolgálunk fel. Egyeztettünk a pécsi főbabbival. Megtudtuk, hogy a kóseriség nemcsak azt jelenti, hogy a zsidók nem eszik meg a disznóhúst. A közösséges húst sem lehet akárhogy előkészíteni a főzésre. Akármilyen edényben sem lehet főlni az ételt, mert ha igazán kóser akarnak lenni, akkor nem tehetünk olyan tányérba húsos ételt, amiben korábban valamilyen tejtermék volt, és fordítva. Ugyanez vonatkozik az evőeszközökre is, bár azokat mindenféle bonyolult eljárással kóserre lehet tenni, akkor is, ha korábban másféle ételt is ettek velük. A főbabi azt javasolta, szolgáljunk fel különféle gyümölcsöket, abból baj nem lehet. Így aztán augusztus 8-án hatalmas nagy gyümölcsös tálakkal vártuk a vendégeket.

A megnyitóról sok fotó készült. Ezekről mindig felidézhetőek az események. Az ünnepség első része az iskola régi épületszárnyában, az un. konferencia-teremben volt. Azon a helyen, ahol az egykor itt lakó Léderer Samuék a férfi és a női imaszobákat rendezték be évente egyszer, néhány hétre.

Nagyon sokan eljöttek. Ott volt a fél falu. Sokan ott voltak a Szent Márton Caritas Alapítvány munkatársai – a kollégáim – közül is. Aztán többen érkeztek a Pécsi Zsidó Hitközség részéről. Budapestről a Holokauszt Emlékközpont munkatársai látogattak meg minket.

A megnyitó-beszédet Horváth Gézáné, Magyarmecske polgármestere tartotta. A terem falán Valkó László két, igazán megragadó, a vidéki holokausztnak emléket állító festménye lógott ez alkalommal, a pécsi művész felajánlásának köszönhetően. Az ünnepségen egyébként Kisasszonyfa, Diósvizsló és Sásd polgármesterei is jelen voltak. Az eseményre készített kiállítás tablói a nagyszámú közönséggel szembeni falon voltak láthatók.

A megnyitó beszéd után a gilvánfai Orsós Edit – az egyik nyolcadikos „múltkutató” diák édesanyja – énekelt gyönyörű dalt magyar és héber szöveggel. Leányom, Heindl

Katica kísérté őt hegedűn. A dal után én beszéltem arról, hogyan zajlott le a projekt a gyerekekkel és hogy mi célból is csináltuk ezt az egészet.

Ezután három felekezet „papja” – sorrendben Lankó József alsószentmártoni katolikus plébános, Németh Norbert csányoszrói református lelkész és Schönberger András pécsi főrabbi – imádkozott velünk. Mindannyian egy-egy rövid beszédet is mondtak.

Ezután az iskola utcai homlokzatán elhelyezett emléktáblához mentünk. Az emléktáblán a deportálás rövid története olvasható. A szöveg utal a mecseki zsidó közösség múltjára is. Aztán következik a tizenegy meggyilkolt személy neve a Léderer, a Báder, a Ney, a Steiner, és a Spierer családból.

Horváth Gézáné polgármester mondott néhány szót, majd megkoszorúzta az emléktáblát. Egy csokor virág és egy másik koszorú is került még a tábla alá. A virágot Vass Sándorné (született: Tóth Mária) az 1944. április 26-án a község többi zsidó lakójával együtt deportált, de a barcsi gettóból kikerült, majd sok viszontagság után 1944. novemberében hazaszökött Steiner Lászlót elrejtő és róla a szovjet csapatok megérkezéséig gondoskodó Tóth Józsefné (született Juhász Erzsébet) lánya hozta Pécsről. Tóth Józsefné sajnos már elhunyt. A koszorút pedig András, Laci bácsi fia hozta Budapestről. Édesapja nagyon készült az avató ünnepségre, de sajnos néhány nappal az esemény előtt megbetegedett és így fia „képviselte”.

Hát ennyi volt.

Nem egészen egy évvel az emléktábla avatás előtt a faluban mindössze egy-két nagyon idős ember őrizte az egykori zsidó közösség emlékét. Az emléktábla-avatás programjain ott tolongott az egész falu. Sőt sokan a környező falvakból, városokból, de még Budapestről is. Cikkek jelentek meg az eseményről a sajtóban. A gyerekekkel közösen elértük: nem fog feledésbe merülni az egykor a faluban élő közösség élete és tragikus sorsa.

III. Hosszúra nyúló epilógus

Azt hittük véget ért a kalandsorozat. Pedig dehogy ért véget! Mindenki folytatni akarta. És a csapat nagy része folytatta is. Nem volt nehéz, az újabb kalandok szinte jöttek maguktól. A további – máig tartó – kalandokról érdemes lenne újabb és újabb részletes beszámolókat írni. Most csak röviden összegzem, mi történt azután.

Újabb találkozások

Az emléktábla avatás után egy hónappal Magyarmecskére jött Laci bácsi, hogy láthassa ő is az emléktáblát. A Népszabadság riportere egy egész oldalas riportot készített vele és projektben szereplő diákokkal³.

A Népszabadság cikket elolvasta Ney Lili bátyjának 1946-ban született leánya is. Aztán egy nap csörgött a mobilom és egy női hang így szólt: – Halló, Ney Judit Livia vagyok, Heindl Péter tanár urat keresem.

Azt hittem, hogy leesek a székéről, amikor meghallottam ezeket a szavakat.

3 Ungár Tamás: Kőtábla az iskola falán. In: Népszabadság, 2008. október 10. A neten itt olvasható: <http://www.nol.hu/lap/mo/lap-20081010-20081010a-32>

Ney Judit aztán elmondta, hogyan ért el. A Népszabadság cikket illusztráló fényképen látható volt a mecskei emléktábla. Még a rajta lévő szöveget is el lehetett olvasni a sajtófotóról. Meg is látta a fotón a nagyapja, a nagyanyja és a nagynénje nevét. A cikkben pedig szerepelt az én nevem és annak alapján érdeklődött utánam, végül megszerezte a telefonszámom. És jönne is Mecskére, családostul!

Szinte házról házra végigjárva kerestem meg a gyerekeket, hogy elújságoljam, ki bukkant elő.

Ney Judit Livia először leányával és az unokaöccsével (egy másik Ney-leszármazottal) jött el Magyar-mecskére. Találkoztak a gyerekekkel, az iskolaigazgatóval, a polgármester asszonnyal és Ney Lili néhány idős kortársával. Judit elhozta és megmutatta a Ney-család háború előtti fotóalbumát. A képek bősége lenyűgözött mindenkit. Csak Liliről, a projektünk hősről közel ötven kép van az albumban, három éves korától egészen 1944-ig. Van olyan kép, amin a falu összes zsidó gyermeke látható a 30-as évek elején. Aztán három, az 1920-as évek végén készült fotón a 4-5 éves Lili és bátyja, Ney Laci (Ney Judit édesapja), valamint néhány Spierer-unoka is látható egy beás cigány család társaságában az egykor a falun kívül lévő erdei telep egyik kunyhója előtt. Mindnyájunkra hatott a látvány, gyerekre-felnőttre egyaránt. Kissé párás lett a szemem, amikor ezeket a képeket megláttam.

Később Judit elhozta magával a Spierer-család holokauszt-túlélőinek unokáit is. Hoffmann György Budapestről, Robert Hajdu a feleségével New Yorkból érkezett. A fényképalbumból előkerült, romákkal közösen készült fényképen látható beás cigány és zsidó családok utódai most találkoztak Gilvánfán. A beás leszármazottak között volt, aki a mecskei zsidó közösség múltját feltáró projektben is részt vett.

Fényképezkedés, barátkozás, nagy öröm. Újabb nagy kaland.

Megnyerünk egy fotópályázatot

2008 őszétől kollégáim egy ifjúsági közösségi házat szerveztek Gilvánfán. A Ney Lili projektben részt vevő gyerekek ezentúl itt találkoztak. A közösségi ház vált ezután a múltkutató program központjává. A következő tanévtől az iskolai sikerességet iskolán kívüli programokkal segítő, úgynevezett „tanoda-programot” indítottunk. A programot befogadó épületet „Nytott Háznak”⁴ neveztük el. A tanoda-programnak akkor én lettem az első szakmai vezetője. Újra sokat lehettem együtt azoknak a diákoknak a nagy többségével, akikkel korábban a Ney Lili projektet közösen csináltuk. Lehetőség nyílt itt a fiatalabbak bevonására is a program folytatásába.

Még 2009 elején, az ekkor már részben középiskolába járó „múltkutató” gyerekekkel egy fotó-pályázatot nyújtottunk be a mecskei zsidó családokról összegyűjtött fényképekkel a budapesti Páva utcai Holokauszt Emlékközpontba. Rendszereztük az addig gyűjtött fényképeket a mecskei zsidó közösségről és magáról a projekt-gyűjtőmunkáról is. A fotókat azon a picasa web-helyen gyűjtöttük össze, amire Ney Judit unokaöccse, Ney E. Péter a családjuk teljes, 1920-as és 50-es évek között keletkezett képeit fölrakta.⁵ A képekhez írtam egy hosszabb kísérszöveget. Ebben igyekeztem sok mindent leírni arról, amit a mecskei zsidó családok történetéről megtudtunk.

A magyar-mecskai projektünk képeivel a Holokauszt Emlékközpont „Az áldozatok

4 Beás cigány nyelven a Magyarországon használatos helyesírással: Kászá Däsztjiszä

5 <http://picasaweb.google.com/mecske>

arca” című pályázatán fődíjat nyertünk. A díjátadó ünnepség 2009. április 16-án volt a Páva utcában. Egy 9 személyes mikrobusszal 8, ekkor már középiskolába járó egykori mecskei diákot tudtam fölvenni Budapestre a múltkutató csapatból. A nap fantasztikus élmény volt mindannyiunk számára. Délelőtt idegenvezetővel bejártuk a budapesti zsidónegyedet. megnéztük a magyar zsidóság három hagyományos vallási irányzatának zsinagógáit is. Délután egy power-pointos vetítéssel egybekötve beszámoltunk a projektünkről a Páva utcában. Aztán jött a számunkra legszebb és több, szinte katartikus élményt okozó esemény. A Páva utcaiak segítségével megszerveztük, hogy az ünnepi eseményre odajöjjen a négy mecskei holokauszt-áldozat leszármazottja. Eljött Laci bácsi, és rajta kívül még az egykori állatorvos, Dr. Ney Aladár (Ney Lili édesapja) unokája, két dédunokája és egy ükunokája. Aztán velük együtt leraktunk vagy 10 olyan mécseset a Páva utcai zsinagógában, amelyek tartóvasain egy-egy magyarmecskei holokauszt-áldozat képe volt látható. Azok közül a képek közül, amiket mi adtunk be a pályázatra. Rendkívül megható volt! Nem csak mi, nagyon sok holokauszt-áldozat rokona rakott le még ilyen mécseseket, amelyek aztán beborították a zsinagóga padlózatát. Utána élő klasszikus zenei kamarakonzert volt a zsinagógában. Ez is megfogta a gyerekeket, ilyet meg sose láttak. Majd egy nagy kivetítőn levetítettek egy diasorozatot, amelyet a Páva utcaiak állítottak össze olyan híres, a magyar és egyetemes kultúrának jelentős értékeket adó zsidó személyekből, akik a holokauszt áldozatai lettek. Többek között olimpiai bajnokok, tudósok, írók, festők képei jöttek egymás után ABC sorrendben. Mindegyik vetített képen aláírás, hogy ki volt az illető. Aztán egyszer csak az 'N' betűhöz érve feltűnt dr. Ney Aladár magyarmecskei állatorvos képe. Hát ez is nagyon megfogta a gyerekeket: Mi másnak köszönhető ez, mint hogy megcsináltuk ezt a projektet Mecskén? Majd a nyolc fiatalal fölvonultunk a színpadra, ahol az Emlékközpontot fenntartó alapítvány kuratóriumának elnöke, Székely Gábor adta át a díjat és az oklevelet. Ezután Pécsi Katalin tett fel néhány kérdést a projektről nekünk és mi – a gyerekek és én – a zsinagógában összesereglett sok száz megemlékező előtt válaszoltunk a kérdéseire. Nagyon jól esett a gyerekeknek az ünnepség. Végül félrevonultunk a mecskei leszármazottakkal beszélgetni. Közösen készítettünk egy csomó fényképet is.

Már hazafelé mentünk a mikrobusszal a 8 gyerekekkel, amikor is az egyik lány felkiáltott: „De hát akkor mi már félig zsidók vagyunk!” Úgy éreztem, ez a kiáltás a bensővé vált szolidaritás-érzés jele volt. A szolidaritásé egy közösséggel s a közösség sorsával. Ennyi, nem sok, ettől még továbbra sem értették a fiatalok igazán, hogy mitől alakult ki az emberekben az antiszemitizmus, s hogy miért van az jelen még mindig, de azért ez is eredmény.

Erről az eseményről is megjelent több írás. A Népszabadság közölte Sándor Iván író ünnepi beszédét. A szöveget fotó illusztrálta. A fénykép Ney dr. egyik unokáját, Ney E. Pétert, valamint az ő fiát mutatja, ahogy a holokauszt áldozatok emlékfala előtt állnak. Péter korábban, mecskei látogatásakor elmondta, számára már egyáltalán nem volt fontos a zsidósága és nem is foglalkozott vele, mielőtt a családjuk múltjával foglalkozó magyarmecskei „múltkutató” diákokkal nem került kapcsolatba. Nem sok idő telt el azóta. Most az ország legnagyobb politikai napilapjában jelent meg egy képen a kisfiával együtt. Őseik kulturális örökségét öntudattal felvállalva: mindketten kipában, a nagy nyilvánosság előtt.

Izraeli vendég Magyarmeckén

Dr. Chava Baruch, a jeruzsálemi Jad Vasem Holokauszt Emlékhely nemzetközi képzőközpontjának egyik meghatározó szakembere. A magyar csoportok képzéseit szervezi és vezeti másfél-két évtizede. Nagyon sok magyarországi történelemtanár vett részt ezeken a képzéseken, köztük én is. Sokat írtam Chavának a Ney Lili projektről. Nekem nagyon inspiráló volt a vele való levelezés. Chava segített némi pénzt is szerezni a Jad Vasemtől a projekt során, abból utaztunk a gyerekekkel 2008-ban két napra Budapestre.

2009 tavaszán Chava meglátogatott minket Magyarmeckén. Egy délelőtti foglalkozássorozatot tartott a projektben részt vett gyerekeknek. Mintha Csudálatos Mary érkezett volna hozzánk! Elvárásolta a gyerekeket. Egy idős amerikai holokauszt-túlélő is elkísérte, az ő tanúságtétele is része volt a programnak. A gyerekek megszolgálták a varázslatot, nagyon kreatívan, okos megnyilvánulásokkal vettek részt a vasárnap délelőtti programon a magyarmeckei iskolában. A gyerekek brillírozásának Chava profizmusán túl oka volt az is, hogy bennük voltak azok a történések, amiken keresztül mentek 2008 óta. Én csak lubickoltam az élményekben ezen a csodálatos napon, hála a külföldi vendégeknek és a gyerekeknek.

Chavára is hatást gyakorolt a találkozás. Innentől kezdve, ha lehet, még fontosabbnak tartotta, hogy minél többen tudjanak arról, amit csinálunk. Jelentős szerepe volt abban, hogy a budapesti Holokauszt Emlékközpont munkatársa, Pető-Dittel Szilvia, aki szintén vele volt a meckei látogatáskor, egy angol nyelvű beszámoló készítésére kapjon megbízást a világszerte terjesztett *Yad Vashem Jerusalem Quarterly Magazine*-ba.⁶ A Ney Lili projekt később címlap-story legyen az izraeli *Haarec* napilap héber és angol nyelvű kiadásában.⁷ A *Haarec* cikkét elolvasva látogatta meg Gilvánfán a múlkutató csoportot aztán Ilan Mor, Izrael nagykövete is, ami óriási esemény volt a roma faluban.⁸

Chava lobbimunkájának áttételesen szerepe van abban is, hogy hosszas vajúadás után idén megkezdődött a pécsi zsinagóga '44 óta használaton kívüli, hatalmas karztain egy pécs-baranyai holokauszt emlékmúzeum megvalósítása is.

A poszterkiállítás

2011 elején egy újabb pályázat adott lendületet a Ney Lili projekt folytatásának. A budapesti Holokauszt Emlékközpont és a Jad Vasem „*Mi a holokauszt üzenete az én korosztályom számára?*” címmel diák-poszter készítésére hívta fel a magyar középiskolásokat. Nekiláttak posztert tervezni a gilvánfaiak is.

A plakát készítésére még mindig azok a gyerekek – pontosabban ekkor már 16-18 éves, felnőtt fiatalok – vállalkoztak, akikkel annak idején a Ney Lili projektet elkezdtük. S ami a legszebb: A hatalmas posztert ők maguk szerkesztették, teljesen egyedül, szinte tüntetően önállóan. Nagyon szépre sikerült.

A Páva utcában kiállított posztereket egy konferencia keretében kellett a versenyzőknek bemutatni. A poszterbemutató napján megint egy teli mikrobusznyi fiatallal indultunk Budapestre. A járgányunk azonban füstfelhőbe burkolózott Dunaújváros ha-

6 Az írás a magazin 2010. júliusi számának 6. oldalán olvasható. A lapszám internet elérhetősége: <http://www.yadvashem.org/yv/en/pressroom/magazine/58/pdf/magazine58.pdf>

7 In: *Haarec*, 2012. április 19.

8 Erről az eseményről a számos médiatudósítás mellett egy hosszabb riport is megjelent a Magyar Narancs online változatán. Itt olvasható: <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/izrael-nagykovete-az-egyik-legszegegyebb-magyar-faluban-84357>

tárában az autópályán. Annyira, hogy két tűzoltóautó is meglátogatott minket féltucat tűzoltóval. Szerencsére nagyobb bajunk nem esett, csak a kocsi ment tönkre. Délután érkezett a felmentő mikrobusz. Kollégánk már csak a hazaszállítást vállalhatta, aznap már nem juthattunk el a Páva utcába. A gilvánfiak nagyon bánatosak voltak, én nem kevésbé.

Végül azonban ez a történet is jól végződött. A kiállított poszter valakiknek nélkülünk is megragadta a figyelmét. Néhány hét múlva, a magyar holokauszt emléknapiján a Magyar Televízió „m1” csatornája főműsoridőben egy 7 perces riportot vetítettek a magyarmecskai-gilvánfai múltkutató programunkról: a magyarmecskai zsidó közösség sorsának kutatásáról az ottani diákokkal. A riport apropója a Holokauszt Emlékközpontban látott poszter volt a Ney Lili projektről. A filmet Magyarmecskén és Gilvánfán forgatták. Sok képet mutattak Ney Liliről és a családjáról. Néhány képen rajta voltak a Steiner, a Spierer (Hónig) és a Léderer családok tagjai is. A riportfilmbe a „nyomozás” több résztvevője – felnőtt és diák egyaránt – beszélt a megismert múltról.⁹

Kapcsolat a Szent Egyed Közosséggel

2009 őszén az új „tanodaprogram” keretében projektoros vetítést tartottunk a Ney Lili projektről a gilvánfai közösségi házban. Nemcsak a helyieknek. Pécsi, győri, pannonhalmai és budapesti középiskolások is érkeztek hozzánk a Szent Egyed Közösség (Comunità di Sant’ Egidio) tagjaiként. Ez az olasz alapítású „reformkatolikus” közösség szervezi évek óta Pécsen a Zsidó Hitközséggel együtt a májusi fáklós felvonulást az 1944-es pécsi gettó létrehozásának évfordulóján. 2008 tavaszán kerültünk velük kapcsolatba, amikor először mentünk el a magyarmecskai iskolásokkal erre a felvonulásra. Érdekelte őket, amit csinálunk, és ennek eredménye lett a gilvánfai látogatás. Hosszú távú kapcsolat bontakozik ki a sant’egidiós fiatalok és a gilvánfai diákok között, mindkét fél nagy hasznára és nagy öröme. Még ezen az első, gilvánfai találkozáson elhatároztuk, hogy velük közösen zárandokolunk el Auschwitzba. Egy év múlva sikerült is megteremteni ehhez az anyagi hátteret. Mint már annyiszor, most is a RENOVABIS német katolikus segítségnyújtó szervezet segített.¹⁰ 20 gilvánfai roma fiatal, félszáz pécsi, győri és budapesti középosztálybeli gimnazistával és több száz további – lengyel, cseh, szlovák, román és ukrán, német, horvát szlovén és olasz – fiatalal együtt vett részt ezen a zárandokúton. Az út a Community of Sant’ Egidio egy nagyobb, „A Word without Violence” című programjához kapcsolódott. Az utazás során szervezett műhelybeszélgetések szembesítő és a cselekvési lehetőségeket kereső multikulturális eseményekké

9 Pataki Katalin hét perces riportfilmjét 2011. április 17-én vetítették az M1 „Vasárnap Este” című műsorában. A műsor kis keresgéléssel a Nemzeti Audiovizuális Archívumának honlapján (<http://nava.hu/>) ma is elérhető. A riportfilm a műsor 41. perc 50. másodperce körül kezdődik.

10 Talán sokaknak komikus, de én inkább felemelőnek mondanám, hogy lassan két évtizede a baranyai roma projektjeink NGO támogatói legfőképpen két különböző forráshoz köthetők: Az egyik a német katolikus egyház – elsősorban a RENOVABIS segítségnyújtó szervezet, aztán a witteni egyházközség és a német püspöki konferencia. A másik forráscsoport pedig a filantrop magyar-amerikai tőzsdeguruhoz, Soros Györgyhez, illetve általa alapított, vagy finanszírozott civil szervezetekhez – a budapesti Soros Alapítványhoz, aztán az Open Society Institute-hoz (OSI), majd a Roma Education Foundhoz (REF) – köthető. Az esetenként elnyert EU-s pályázatokon kívül ez a két NGO forrás tette lehetővé a gilvánfai közösségi házban működő „múltkutató” foglalkozások folyamatos megtartását is az elmúlt fél évtizedben.

váltak. Az egyik 18 éves gilvánfai lányról kiderült, hogy okosan és szuggesztíven képes beszélni akár több száz ember előtt is. A mieink egy fantasztikus alkalmi zenekart is összehoztak. Egy diákunk a birkenauai koszorúzási ceremónia főszerepét vállalta el.

A katolikus közösség két diákunkat rá fél évre egy római útra vitte, hogy ott is beszámoljanak a gilvánfai múltkutató projektről. Az egyikük a már említett, jól kommunikáló lány volt. Ezen az úton neki, Lukács Zsuzsának jutott a szerep, hogy egy jelképes ajándékot adjon át személyesen a római pápának. A hazai sajtó is írt a két gilvánfai roma lányról, „*akikre azért esett a választás, mivel iskolájukban kiváló holokauszt-kutatást végeztek*”.¹¹

A sant' egidiósokkal egy sor közös rendezvényünk volt már. Hol ők hívtak meg minket valamilyen kulturális rendezvényre, vagy éppen valamilyen antirasszista, szolidaritási demonstrációra, hol pedig mi őket.

Egyszer Budapestre utaztunk velük egy nagyon izgalmas, roma holokausztról szóló konferenciára, ahol Ceija Stojka osztrák roma művészt és holokauszt-túlélőt hallgathatták meg a gilvánfaiak.

Az egyik legemlékezetesebb közös rendezvényünk az volt, amikor az auschwitzzi zárándokutat követően meghívtuk a gilvánfai közösségi házba Vidor Györgynét, Magdi nénit, a Pécsi Hitközségből. Életéről, benne a holokausztról, Auschwitzról és a német munkatáborokról beszélt. A fiatalok nagyon sokat kérdezték őt. Az egyik helyi beás lány, a múltkutató csoportunk régi tagja, hosszan kérdezte Magdi nénit arról: hazatérése után, a sok megaláztatást követően nem érzett-e gyűlöletet a többségi társadalom iránt? Ő, aki barna bőrű cigány lányként naponta Pécsre járva a középiskolába, azt érzi már, hogy elege van a rasszista megjegyzésekből, a vele szemben oly sokak részéről megnyilvánuló ellenszenvből. Igazán meg tudná érteni, ha Magdi néni szívből gyűlölné azokat, akik a családjá pusztulását, és az ő szenvedéseit okozták.

Magdi néni újra és újra ismételte a lánynak: – Nem szabad gyűlölni!

– Van a tettes, a bűnös, aki büntetést érdemel, de az ő bűne miatt nem lehet gyűlölni mindenkit. Hiszen minden közösségben vannak jó emberek, akikkel szeretetben kell együtt élni. – mondta.

Nagyon izgalmas volt látni, ahogy Magdi néni a szelídségével hatni tudott a diáklányra. A sok fiatal – a gilvánfai beás diákok és a Sant' Egidio közösség pécsi fiataljai – lélegzetvisszafojtva hallgatta a kettejük vitáját. A beszélgetést magnóra vettük, majd az egyik gilvánfai lány legépelte. Magdi néni bölcs szavait, az izgalmas vitát ma is nagy élvezet újraolvasni.

A sant' egidiósokkal való kapcsolatunk eredménye, hogy más többször jártunk a gilvánfai fiatalokkal a pannonhalmi bencés gimnáziumban. Sokat beszélünk az ottani diákoknak a Ney Lili projektről. A megyénken kívüli középiskolák közül velük és a budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnázium diákjaival alakult ki a gilvánfaiaknak szoros kapcsolatuk.

* * *

Végül engedje meg a kedves olvasó, hogy rövid kitekintést tegyek azokra a programokra, amelyeket a gilvánfai múltkutató, „nyomozós” foglalkozásaink során megvalósított-

11 http://nol.hu/kulfold/ciganyok_a_papanal

tunk a különféle vallási, etnikai, és szociális csoportok életének megismerése, és e csoportok együttélésének, az együttélés örömeinek, nehézségeinek, s az együttélés nem egyszer tragikus konfliktusainak feltárása és elemzése céljából!

Az elmúlt években a Ney Lili-projekt melletti legnagyobb nyomozó-kutató projektünk a gilvánfai cigány közösség múltjának feltárása és dokumentálása volt. Ezúttal a saját rokonaitól, szomszédjaiktól gyűjtöttek képeket, történeteket a hivatalos levéltári adatok mellé a gilvánfai fiatalok. A kutatás egyébként a Ney család fotóalbuma alapján, az 1920-as évekbeli, zsupptetős kunyhók előtt készült képeken lévő cigány szereplők beazonosításával és családtagjaik felkeresésével indult. Aztán odáig jutott, hogy 2013 késő őszén a falu lakossága, számos meghívott szaktekinetly, újságíró, fellépő klasszikus és jazzmuzsikus, valamint a gilvánfai fiatalok saját, beás népzenei feldolgozó folklórcsoportjának részvételével a helyi katolikus templomban egy állandó kiállítást nyitottunk.¹²

A kiállításon megtekinthető három egykori, ma már nem létező cigánytelep padlóra ragasztott alaprajza. Az alaprajzokon a kunyhókra ráírva olvashatók az ott élt családok nevei is. Látható továbbá több száz, már nem élő gilvánfai roma és nem roma lakosnak a templomtérbe a mennyezetről lelógó fényképe. Hátoldalukon a képen látható személyek nevével. A templom falaira hatalmas vászonra rajzolt családfákat szögeztünk fel. Ezekon sok adat elolvasható a Gilvánfán élő beás családok történetéről a XIX. század derekától egészen a mai napig.

A kiállítás berendezése a katolikus templom szakrális részévé vált. Ahogy a középkori katedrálisokban a falakra és a padlóra épített kriptafedelek a környékbeli főnemesek emlékét örökítik meg, úgy a gilvánfai templom falai az itt élt beások őseinek emlékét őrzik.

A kiállításhoz a helyi gyűjtőmunkán kívül Havas Gábor szociológus 40 évvel ezelőtti anyakönyvi kutatásait használtuk fel. Ő is részt vett és előadást is tartott a megnyitón. A jeles nap másik díszvendége Szuhay Péter, a Budapesti Néprajzi Múzeum tudósa volt. Megnyitó beszédében elmondta, hogy már nagyon régóta várt egy olyan kiállításra, ahol a helyi cigány közösség fogalmazza meg önmaga történetét. S íme, itt az első alkalom, hogy erre sor került.

A gilvánfaiak – nemcsak a fiatalok – nagyon büszkék a kiállításukra. A mai napig gyakran „idezarándokolnak” a faluból elszármazott egykori gilvánfai beások, hogy őseik fényképeit nézegethessék a falu templomában.

A helyi zsidó közösség története és a gilvánfai romák története mellett folyamatosan kutatjuk más közösségek, társadalmi csoportok múltját is. Gyönyörű elbeszéléseket vetünk magnóra, s aztán gépeltük le ezeket a környék egykori módosabb parasztcsaládjainak sorsáról, életéről, az ötvenes évekbeli meghurcolásukról, kitelepítésükről, majd hazakerülésük utáni új életkezdésükről. Hasonló gyűjtőmunkát végeztünk a magyarmecskei általános iskola körzetéhez tartozó többi aprófaluban is. Magyarteleken a valamikor itt élt uradalmi cselédek életéről, kiszolgáltatottságukról, s sorsuk, valamint családjuk sorsának máig tartó változásairól készítettünk interjút, gyűjtöttünk fényképeket.

12 A kiállítás megtervezésében és kivitelezésében Kiss Dorottya, a Diabelli Alapítvány Művészeti Iskola tanára volt segítségünkre. Az installálásban a budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnázium (AKG) diákjai segítettek. Az AKG középosztálybeli diákjai, az ő családjaik és a gimnázium tanárai valamint a magyarmecskeiek és a gilvánfaiak között évek óta építünk egy sokszínű, cserelátogatásokat, közös rendezvényeket és nyári táborozást is magában foglaló kapcsolatrendszert a multikulturalizmus jegyében.

Két másik környező falu egykori zsidó lakóiról is készítettünk interjúkat a közelmúltban. Idén pedig, a Vészkorszak hetvenedik évfordulója alkalmából újabb pályázatokkal készülünk. Egyebek mellett Baranya megye két, 1944-ben megsemmisített falusi roma közösségének sorsát kívánjuk a feledés homályából feltárni. Meglátjuk, mennyire jutunk vele.

* * *

A napokban¹³ tesz közzé a Pécsi Zsidó Hitközség egy pályázati felhívást pécsi és baranyai iskolás csoportok részére. A kiírás megfogalmazásakor a mi Ney Lili projektünket tekintették modellnek és hasonló, nyomozó-feltáró kutatásokra hívja fel a megye iskoláinak diákjait. Ez a „multiplikációs” szándék talán a legnagyobb elismerése az eddigi munkáknak.

13 Az írás 2014. januárjában készült.

Péter Heindl

Project Ney Lili

Translated by Eszter Kohn

I. Prologue

I am writing about adventures, adventures which pupils embarked on. Children of rural, less educated parents – and Gypsies mainly, who went for the great adventure to discover the story of a community which had long been forgotten, the story of the Jewry of Magyarmecske.

It was the school year of 2005- 2006 when we began our workshop aiming to delve into the past. Initially this project was not about the Jewry of Mecske, as we had not known about them just yet. With the eighth graders we intended to discover what the older people of Mecske and the surrounding villages remembered about events which had taken place some fifty- sixty- seventy or even more years ago, so as to know more of the past century through their eyes. Kids got a thrill out of doing it. We were equipped with cameras, dictaphones and they were in charge of taking pictures. So we went from village to village. We talked to many, took pictures of objects of different kinds, all memories from the past. And later on when we headed back to school, we began to process all these information we had gathered.

Most of the children were from Gilvánfa, they were Beás Gypsies, like everybody else in Gilvánfa, and many in the surrounding villages. When we went to Gilvánfa (still equipped with our camera and dictaphone) an old villager who was called Sándor Ignác -but was only known as Uncle Captain Sándor by the other villagers- began to talk. And he would talk about the Gypsies and how they lived before the War, how they resided in the forest in their huts, making a living of craving troughs, spoons and the like. He talked about the War. He said some of the Gypsy men were drafted as soldiers, and as the end of the War approached some of them were sent to forced labour, never to return. He told us about the front line, which was not far away from the village. He talked about an other Beás Gypsy bloke there, who was from the nearby village Bogádmindszent. He would make friends first with the Germans then with the Russians. He became a betrayer for his people. He would pander Beás women to the Germans, then to the Russians (to whom not only Beás women). By the time the War was over, he had cleared the area, fearing the vengeance of the locals. And then during the time of the Revolution of 1956 two men from Gilvánfalva, having finished their shift in a mine in Pécs went into a pub only to stumble upon the very same guy. It was payback time. The betrayer did not survive the encounter, well at least this how Uncle Captain Sanyi recounted the story. Later on this story was by the way made into a play by us, and was staged in a festival, but let's just not fast forward the story yet.

He also said that regardless of the way the Russians behaved, it was still them who eventually saved the lives of the Beás people of Gilvánfa. By the end of the War the Gypsies had been aware that the nazis were to kill them too.

– Had the Russians come in just a few days later, the Germans with the assistance of some Hungarians would have likely killed all Gypsies – he insisted.

He told us about the gendarmes, sporting their cock feathered hats, which was peculiar to them. As small child, he was fearful of them. Those children who would not make a move from the street in order to give way to them as they approached, they would beat up badly. Sanyi's face turned all gloomy: – I remember standing barefoot at the rim of the forest and watching the trucks with the Jews wearing their yellow stars on the open cargo.

We asked: – Whereabouts did the Jews live in Gilvánfa?

Uncle Sanyi was not entirely sure. Gypsies lived in the forest, not in the village. He could still recall though the names of a few families from his childhood, he could even point at some of the houses they had lived in. Other locals however, who had known these families personally insisted that he was wrong. Those people were not Jewish, they said. All our further attempts to find out who these people were failed. Nobody seemed to know anything about them.

One year later though I happened to talk to an old lady from Magyarmecske, which is about two kilometers from Gilvánfalva. She could remember those Jewish families. It turns out that there was a Jewish community in Magyarmecske before the War counting six families, which is remarkable compared to the population of the village. Aunt Cinka – that was her name even had a picture in her family album of a nice, young girl around the age of 16. The girl in the picture was named Lívia Ney, a childhood friend of Aunt Cinka. She perished during the Holocaust.

II. The Grand Project

In the second term of the school year 2007- 2008 I put a magnified picture of Lili Ney upon the bulletin board of the school with the following words: *"Lívia Ney (aka Lili)- a young girl from Magyarmecske. She vanished from the village, a few weeks later she was killed. She shared her fate with ten other locals from Magyarmecske. Who was this girl? How did she live? Why did she have to die? Any of you who seeks to find out the answers to these questions and is willing to cherish the memory of the girl and those others who had also perished should come at see me in the library on MONDAY at 13.50. I expect eighth graders in the first place. Peter Heindl"*

The message had a tremendous impact on the pupils: many turned up to the afternoon session. We began a series of weekly meetings. What went on during this sessions is I am to write about on the further pages.

1st Adventure: Lili Ney and the Jewry of Magyarmecske

In the first meeting I let the children know what really had happened to those people who were deported from their village 64 years ago. I was presenting them some documents as well¹. So the mystery of the murder was no longer a mystery, but rather a cruel fact of a genocide. Still, the curiosity of the children remained.

1 Part of the documents were obtained online from the Yad Vashem's website database, with the others I was entrusted by a colleague of mine, István Vörös historian, who is prominent researcher of the Holocaust.

I told them that this was going to be a real investigation, we would be going from detail to detail to uncover the evidences. They were somewhat suspicious about certain motives of this story, asking themselves: "How come we have not heard about genocides, when some of those who were there to witness it are still alive? How can such a thing be forgotten?"

We were to carry out a systematic inquiry into the circumstances of a crime, and a real tragedy. Meanwhile I was trying to focus not just on the loss and tragedy, but on life as well, on the life these people lived before the tragedy, and on the value of life. The loss is incredibly great, but not all vanished with the tragedy, well at least not without a trace. An if there are any traces left, then they are of great value.

The children were also of religious backgrounds- either Catholic or Calvinistic. Therefore I also put some emphasis on introducing them to Judaism, as a third religion.

Following the meetings, smaller pupils would gather around the eighth graders to gather as much information as they could about what went on in each of this sessions. This would just boost the reputation of our workshop.

2nd Adventure: Aunt Cinka recounts about Lili Ney and the Jewish community

Visiting Aunt Cinka bore great significance for the children, as this was the first time they heard a real life "testimony" regarding the events. The old lady would show the pictures of Lili, her childhood friend, in her family album. She would go on and on about the local Jewish families: about Dr Ney, Lili's father, who was a veterinarian, about the Steiners who run a slaughterhouse, and the Spierers who were chandlers. There was Uncle Samu Léderer who was a honored landowner, and there were the Báders, Báder was a young agronomist with one small daughter. There was Feri Lukács who would convert to Christianity and marry a farmer's daughter, and there was the postman and his family. Aunt Cinka talked about the life of the village before and after the deportations. The day the Jews were deported the villagers would cry, only to loot their houses left behind on the very next day that they had been taken. Two of the Jews survived and returned to the village. One of them was called Laci Steiner² and was about 20 years old when he came back. He is still alive, he moved to Budapest however in the late 40's. Prior to that he would often visit Aunt Cinka and the family who had hidden him from the Germans back then.

Later on, outside on the streets of the village Aunt Cinka would show us the houses these people lived in- the Steiners, Spierers, Neys, Báders, Léderers. The children took pictures of the houses.

The village is poor, they have built only so much houses during the past 50 years. So the houses of the Jewish families remained the same as they used to be before the War.

We went from house to house asking the inhabitants whether they had any idea who had lived there prior to the War.

Non of them knew. Then we would tell them about the nature of our inquiry, so as to let them know the story and the fate of the long forgotten Jewish community of the village.

2 László Steiner, who was 24 at the time of his deportation has changed his family name since. His new name however – fearing anti- Semitic atrocities- is not used publicly in conjunction with the events of the Holocaust. He currently resides in Budapest, but his surrounding is completely unaware of his origin or his life prior to the War. And he has no intention to let it be otherwise.

3rd Adventure: Discussion with István Vörös, local historian

István is an awesome lecturer. We were both founding members of the Gandhi Grammar School, which was established for Gipsy students. He taught history there, and it was probably due to his experiences of his times spent at the Gandhi that he could get along with my Gipsy students so well. The communication between them was flawless. In one and a half hours he could introduce the basic concepts of the Holocaust to the children, delineating the major events, with more emphasis on the ones that took place in the County of Baranya. He brought along copies of documents containing the fate of the Jews of Mecske. Alongside my eighth graders, smaller ones also audited the event, including the seventh graders in full force.

4th Adventure: „Júlia and George” – Sajátélményű tréninggyakorlat az előítéletekről

As an experienced trainer, I took the responsibility to conduct the training my own. We were working with a story, which was made up and the pupils had to act as if they had been onlookers of the events. The story is both humorous and tricky. It is pretty much like a game in order to avoid any psychological harm it may cause to the younglings, which is a highly unlikely event anyways under the control of an experienced trainer.

GALÉRIA

This training is also suitable for detecting the prejudices of the onlookers and to think through the consequences of such prejudiced behavior. There is also a possibility to consider the options we have in order to reduce the prejudiced way of thinking.

It was a productive day indeed, but not nearly productive enough to uncover the causes behind anti-Semitism which led to a mass murder of innocent people. Anti-Semitism is for many reasons a specific phenomenon with its historically unique features. These features would have been too much to comprehend for the children back then, only later on when they were well into their high school years did they understand the complexity of the matter.

5th Adventure: The tomb of Ferike Léderer

We went to the graveyard to find the tombstone a teacher from the school had previously talked about. The old building of the school was once the house of Samu Léderer, the landowner and wholesaler. We assumed that it was his four year old son's that tombstone we had found in the corner of the Christian graveyard of Mecské, being possibly the only written memento of the Jews ever living in the village.

This was the first time that we brought up that it would be a good idea to erect some kind of monument remembering the "lost" Jewish community of the village. I can not precisely recall, but I think it was then, that I began to tell a well known story from the war stricken Germany. It went like this: Hitler once mentioned to his men that his aim was to eradicate not only the Jews but their memories as well in Europe. I proposed the children the following: It might be our duty then that Hitler won't carry through his plan here in Magyarmecské.

– So here and now we defeat Hitler again– said someone from the children. Silence descended over us. A little girl's eyes were full of tears.

Later in the Summer we unveiled a commemorative plaque and held a ceremony, which was the closing event of the project.

6th Adventure: Meeting with Uncle Laci, one of the survivors

I went to meet him in his Budapest home, once Aunt Cinka somehow discovered the phone number of the 88 year old man. We talked for hours. He talked at great length about his life before the War, his memories of Mecské, his family, his tribulations, the murder of his family members, his return and his life after the War. (I took notes of what had been said and later on typed the memoirs in.) He had two pictures from his life in Mecské: one of his family– his toddler self with his parents, half siblings and their spouses and his nieces in the backyard of their house. The other pictured three younglings– the two Ney kids with the adolescent Laci Steiner at the Ney's house. I asked him to come to Mecské and tell the pupils these stories. He agreed.

The visit was far beyond expectation.

Laci received a warm welcome by the mayor, before going to Cinka's house. He had a lengthy conversation with her, just like with the mayor, or with the principal of the school. But most importantly for us, he would deliver a two hour long speech at the school to the students and their teachers about those years. Meanwhile welcoming questions from his audience. It was so fascinating that children weren't needed to be "told" to listen, as they listened, very carefully. Uncle Laci had no previous experiences with public speaking whatsoever, still the level of his performance was beyond professional.

Mostly he talked about life, rather than death. He talked about the life of the Jewry of Mecske, about the relationship they had with their mostly Christian neighbors. The Jews of Mecske were not observant, they would only gather and pray during the larger holidays of Fall. Social interactions in the village were the matter of social status, rather than the matter of religion. The Léderers and the Neys were tough to be lords, nobles. The nobles would go to play bowling in the Magyar pub, the poorer however, such as our Uncle Laci and the rest of the Jewish families would mingle with each other in the other pub, playing cards. Laci talked about the deportations as well and how he escaped death. But he presented the stories of the terror of the Holocaust embedded in between stories of the peaceful prewar days, in order the children not to get carried too far away by the events of the tragedy. He revealed such details of his escape and survival that even Cinka or the other witnesses had not known about.

He talked about the new beginnings after the War. He had become a trader of foreign goods, he was showing pictures of his business travels. Meanwhile emphasizing the importance of learning, with an extra stress on learning foreign languages.

Let me recall here one of the conversations he had with the children.

A sixth grader girl raised her hand, and asked:

– I'm aware that the Calvinists go to the big Calvinist Church to pray, and the Catholics to the Chapel, but where did the Jews pray?

– As I have said, we would only gather for the big holidays of the Fall, precisely in the Léderer's house. Men would go into one room and women into the other. They brought a precentor from Pécs for these events. These rooms of the Léderer house were facing the street, well, I'm trying to recall where they exactly were. Well, right here, where we are seated!

For many this was the elucidating realization of the fact that this public property was once a house, which belonged to a family through a hundred years until April 1944.

7th Adventure: Going through old registers

We were allowed to go through the century old records of births, deaths and marriages to look for Jewish people. Before 1952 there was a note beside the every newborn's name referring to their religion. This made very easy for us to register the changes within the Jewish community from the end of the 19th century.

While going through the pages of the registers, we made a discovery which threw light on a previous uncertainty.

Both Uncle Laci and Aunt Cinka insisted that two elderly people were among the deported Jews, both of them were in their 80's, they reckoned. They were thought to be Jakab Spierer and his wife. They were the parents of Gizella Spierer, whom had married Miksa Hónig. She became one of the victims of the Holocaust. However the document which was presented to us by István Vörös, and was an "Account of the Registered Jews" of Magyarmecské from 1944, so technically it was nothing else but the "list of deportees", did not contain the names of the two elderly. The mystery was solved while browsing through the death records of the 40's. It turned out that the elderly Spierers died shortly before the German invasion.

This wasn't the only discovery that moved the children. It was also an unforgettable moment for them to find the birth record of Lili Ney, with his father's hand-written signature in the book.

8th Adventure: Torch- lit march with members of the Jewish Community of Pécs

We intended to get in touch with the Jewish Community of Pécs , but the meeting brought so much more than we ever expected. It turned out, that we had we had a wonderful opportunity to go to Pécs soon, when the Jewish community in association with the Community of Sant'Egidio go on a march from the forum of the city to the synagogue remembering the establishment of the ghetto. We bought colorful torches then joined the march. When the march was over, chief rabbi of Pécs András Schönberger and János Nagy of the Community of Sant'Egidio delivered a speech to the crowd. Not only did we get to know the Jewish community of Pécs and it's leder, get to see the synagogue through the visit, but we took part in a real solidarity gathering. This confluence of people was of great influence on both the children and the members of the Jewish community, especially the elderly, and the youth of the Community of Sant'Egidio. The bond between us remained tight. We welcomed members from the Jewish Community to attend with us the unveiling of the commemorative plaque in August 2008 in Magyarmecske. We then in return would often go to Pécs to be present at various events held by the Jewish Community and to report about currents endeavors we were undertaking with the children. Members of the Community of Sant'Egidio would frequently come to Givánfa to meet again the children who were involved in the project.

9th Adventure: The question of responsibility. Conversation with József Lankó, parochial vicar of Alsószentmárton

Józsi is well known by the students. He is the priest vicar in charge of the Gipsy population of the Pécs Bishopric. Not only does he celebrate religious ceremonies (such as baptisms, weddings, funerals) in the Gipsy Community, but he puts creative effort in organizing more profane events, such as camporees for the children. He was to first to talk to the children about the command of responsibility and how this command was broken which eventually led to the Holocaust.

10th Adventure: The Jewish cemetery of Kacsóta

The Jewish cemetery of Kacsóta had been abandoned for 65 years, it had not been visited by any, had not been looked after at all when we decided to ride a bus and visit the place where members of the Jewish community of Mecske used to be buried. The information, that this cemetery served as the burial ground for the community came from Uncle Laci. Kacsóta is roughly 15 kilometers away from Mecske and the cemetery was in right the middle of a plow, isolated by a brick wall, having been overgrown by the rampant, jungly vegetation of the past 60 years. Behind the cemetery there was a tunnel-like feature mad of stones which served as the entrance. The vegetation seemed almost impassable, but on the ground we could make out the shapes of hundreds of richly carven grave stones scattered all over the graveyard. The letters were hebrew, german and hungarian which a museologist Ilona Radnóti aided to decipher. Unfortunately she has passed away since, but she was a very well known expert of the Jewish burial sites and she would talk in length about the Jewish burial customs and related ceremonies. The place, the scenery and the sight of the scattered gravestones lying around beneath the vegetation growing undismayedly for decades helped us to sense the void the people of a rich culture left behind.

11st Adventure: Two days in Budapest

We had been well into the project when we learned that we were granted a subsidy of 1000 dollars from the Yad Vashem foundation to assist our project. We used the money to organize a two days trip to the capital.

We were 23, of which 20 youths and 3 adults, including two Beás Gipsy women, mothers of two of the children, and my good self. Our guides were Katalin Pécsi and György Vári, both of them staff of the Holocaust Memorial Center. On the first day we visited the Museum on Páva street, then we exchanged our experiences with György Vári, seated in a circle on the floor inside of the synagogue, where we were once again reunited with Uncle Laci. In the afternoon we were off to the city center to see a play performed by the students of the Lauder School. The title of the play was "Every Mouse Loves Cheese" and – as the title may not suggest – was about tolerance toward otherness. The following day we made a trip to the Dohány street Synagogue and the Jewish Museum, then Gyuri Vári and the children walked to a monument called "Shoes on the Danube Bank". When the children were asked to summarize the events of the two days trip they would all agree, that particularly visiting this monument had the most profound affect on them. In the afternoon we united with other children from both the Jewish schools, the Lauder School and the Sándor Scheiber Grammar School to mingle with them while engaging in playful activities organized by the Bálint Ház, Jewish communal cultural center.

12nd Adventure: The place where "the Righteous" hid László Steiner

It was the last session of the school term. Me and my team of devoted "detectives" decided to go and see the house in Magyartelek where László Steiner was hidden away from the Fall of 1944 until the Red Army would march in, having escaped and run away back home. The residents of the house were oblivious to the history of their home, which we gladly introduced them to. They seemed to be moved by the story we told. Afterwards they were forthcoming about letting us make our way to the attic of the house, where Laci once was hiding.

* * *

Our mission was a success, in some sense we "overdid" what we initially planed to accomplish, owing to the enthusiasm of the children and the attentiveness of the people involved in our project.

Meanwhile our project got a bit of a media attention.

The first report appeared on the webpage of the Páva Street Synagogue. It was a shor summary of the visit with my account of the project attached. In its' June issue the pedagogical periodical titled "Köznevelés" published my account transformed into a article, named "Who was Lili Ney?". I was interviewed by the Kossuth Rdio station for the evening program and and an other interview the made with me aired in the morning program.

But the project was far from over with the end of the term. There was still quite a lot to do, for instance a public presentation of the project, an exhibition commemorating the Jewish Community and unveiling the plaque we put upon the wall of the school were still ahead of us.

13th Adventure: A discovery made at the tombstone of Ferike Léderer

In a hot summer day we were rejoined at the school, getting prepared for the opening of the exhibition. We intended to talk through what should be done by the project closing ceremony which we scheduled to the 8th of August.

This session was though no different from the rest of the meetings we previously held, in terms of something entirely unexpected to surface. Let me tell you how it went:

As we were talking, seated on the benches outside in the schoolyard, we agreed that we should have the tombstone of Ferike Léderer in the Christian cemetery cleaned. As I mentioned above, we assumed the tombstone to be belonging to a boy who died at the age of four in 1894, and was part of a local Jewish family. After the conversation me and for or five of the children were headed to the cemetery. While we were cleaning the gravestone, one of the children, a twelve year old girl suddenly cried out: – Péter, there are two "jewish" letters over here!

There were indeed two hebrew letters engraved in the tombstone, the letter "Pe" and the letter "Nun". The very same letters we saw on the gravestones of the Jewish cemetery. We called up Ilona to find out the meaning of the letters.

– The abbreviation stands for "Po nikbar" or "po nitman", which means "here lies"-elucidated Ilona the facts.

Now the tomb has proven to be belonging to a Jewish person, and the tombstone was doubtlessly erected for an offspring of the Léderer family.

The answer to the question why the two hebrew letters were engraved on the Eastern side of the tombstone came from the expert of the field, Ilona Radnóti:

–The tombstones should face East. But the graveyard faces West, the Léderers obviously did not want to have their child's grave to face the opposite direction as the other stones, but the letters they could have engraved on the opposite side of the stone, so as for God to see the gravestone from Jerusalem. And the day the resurrection of the dead comes, Ferike can step out of his grave facing East, making his way to Jerusalem...

We may never understand why was he buried there, instead of the Jewish cemetery of Kacsóta, or that shall be the a discovery of the future.

14th Adventure: Romani Holocaust remembrance day in Budapest

Just a few days before the unveiling of the commemorative plaque would take place, we made another journey to Budapest. We had an invitation from the Holocaust Memorial Center to take part in the Romani Holocaust remembrance day events. I had four of my students with me. We were given the opportunity to talk about our project roughly an hour long to the audience. The children were saying some really interesting things, a TV channel did an interview with them which was aired in the 6 pm evening news. As one of the closing acts of the remembrance day, I was asked to deliver a short speech to the audience in the garden in front of the wall of Names. We were still very busy afterwards, we went to the Romani Holocaust Memorial to be part of a mass gathering organized by various Romani organizations and human rights movements. We got to Magyarmecske around midnight.

The day before the opening was extremely busy, from dusk to dawn we were cutting, chopping, glueing and installing the material for the exhibition. We had Ilona Radnóti and Balatoni Tamásné, the principal of the school along with some of my students to help us. The rest of the children were outside with the mayor putting up the plaque on the facade of the building. We were very excited about what the following day might be like.

15th Adventure: Unveiling the plaque

As we invited the members of the Jewish community from Pécs over, we thought that it would be the best if the food was kosher. We consulted the rabbi. We learned from him that being kosher is not nearly just about being forbidden from pork. The meat has to be prepared in a certain way and the meal can only be served in the appropriate container, if one wants to be kosher really, one must not put the meat in such container that held dairy beforehand and the other way round. The same rule applies to cutlery, but they can be koshered with a number of complicated methods. The rabbi advised to serve fruit instead, that would spare a lot of trouble for us as it's safe. Therefore on the 8th of August there were nice and big fruit plates waiting for our guests.

Plenty of pictures were taken during the event. They are useful to evoke the happenings of that day. The first part of the ceremony was held in the old annex of the building in the so called conference room. The very same spot where the Jews used to gather for a prayer once a year, after Sámuel Léderer would make a praying facility of his own home.

We had many guests, many from the village, along with representatives of the Szent Márton Charity Foundation, and some of my colleagues were present too. Some members of the Jewish Community of Pécs paid a visit to us, and the staff of the Holocaust Memorial Center honored us with their presence also.

The opening speech was delivered by Horváth Gézáné, mayor of Magyarmecske. On the walls there were two paintings made by and generously offered to us by the artist László Valkó in which he depicted the Holocaust in a very striking manner. The mayors of Kisasszonyfa, Diószivlő and Sásd were present also. The posters we made for the event were hung on the wall, facing the audience.

After the speech Edit Orsós from Gilvánfa, who is the mother of one of my eighth graders sang a beautiful song in both Hebrew and Hungarian languages, while my daughter Katica Heindl was playing the violin. Once this act was over, I delivered a speech about our project, how it went on and about our intentions to undertake such an endeavor.

Then the "priests" of three religions – József Lankó Catholic vicar of Alsószentmárton, Norbert Németh Calvinist cleric of Csányoszró and András Schönberger chief rabbi of Pécs spoke to us, having prayed all together.

Then we were ready to make our way outside to the plaque attached to the facade of the building. The words engraved in the plaque is telling the short story of the deportation, with remarks on the past of the Jewry of Mecske. The names of the eleven murdered from the Léderer, Báder, Ney, Steiner and Spierer families are also written on the plaque.

The mayor said a few words in addition, then garlanded the plaque. Another bouquet and garland was put underneath the plaque. The flowers were brought by Vass Sándorné (née Mária Tóth), who was the daughter of Tóth Józsefné (née Juhász Erzsébet) the one who would hide and look after László Steiner, the Jewish resident of the village, who among his fellow Jews were deported on the 26th of April in 1944, but made his way out of the ghetto of Barcs to -after many hardships- return to his home. Tóth Józsefné had unfortunately passed away. The garland was brought by András, son of Uncle Laci. Uncle Laci was very excited to come to the ceremony, but sadly he fell ill just days before the event, but he sent his son to stand for him.

This was it.

Merely a year ago there were only a few elderly people in the village who could remember the Jews of the village. Now everybody from the village were here to celebrate the unveiling of the plaque, not only from the village but from the surrounding other villages and from the capital as well. Articles were published about the event in the newspapers. Me and the children accomplished something great: the life and fate of the Jewry of Gilvánfa shall never be fade into oblivion.

III. A Long Epilogue

We thought that the adventures were over, but the truth was quite far from it. Everybody wanted to carry on, and part of the team indeed continued the project. It wasn't hard, one adventure evoked another, and so on. It would be well worth it to write a detailed report about the happenings which have taken place since, and continue today, but here and now I would only like to briefly summarize these events.

More encounters

A week after the ceremony Uncle Laci came to Magyarmecske to see the plaque for himself. A reporter from the newspaper "Népszabadság" made a page long interview with him and the children involved in the project.

The daughter of Lili Ney's brother read the article. She was born in 1946. My phone went off and a ladies voice told the following: – Hello, this is Judit Livia Ney speaking, may I talk to Péter Heindl please?

I thought I was going to fall off my chair when I heard these words.

Then she explained how she had found me. The Népszabadság article was illustrated with a picture of the plaque, and the words were distinctively readable. She could even make out the names of her deceased family members, her grandfather's, grandmother's and aunt's. The article contained my name so she started to ask after me, finally acquired my number. An she also said that she would love to come to Mecske, along with other family members!

I was literally running from door to door to share the news with each of the children.

Judit Livia Ney first came accompanied by her daughter and nephew. They met with the children, the principal, the mayor and with the few of Lili's remaining coevals. Judit brought along and let us see the family album, including a bountiful of prewar pictures. There were fifty pictures of Lili only from the age of three until 1944. There was a picture which was taken sometimes in the early 30's showing every single Jewish child of the village. And then were three pictures of the four- five year old Lili and her brother Laci (father of Judit) accompanied by the grandchildren of the Spierer's and a Beás family in front of a hut in the forest, taken in the late 20's. Everybody fell under the spell of these pictures.

Later on Judit brought along the grandchildren of those Spierers whose lives the Holocaust had spared. They were György Hoffmann from Budapest, Rober Hajdu and his wife flew from New York. This was the first time, that the descendants of the Beás family seen in that picture and the descendants of those Jewish families met in Gilvánfa. Some of the Beás descendants were even involved in our project personally.

Pictures taken, friendships made, celebration. Another great adventure.

Winning a photo contest

My colleagues started a youth center in the Fall of 2008 in Gilvánfalva. It became a meeting point for the children taking part in the Lili Ney project and home of our historical research program. The following school year we have launched an after-school support program to promote school success in a building we named "Open House"³. I became the first professional leader of the support program, so I was able to spend a lot of time with the majority of the pupils from the Ney Lili project. Here we also got a chance to involve younger ones in the continuation of the program.

In the beginning of 2009 we entered a photo contest with the historical research group of children partly in secondary school already sending the photographs that the team collected of the Jewish families of Mecske to the Holocaust Memorial Center in Budapest. We organized the photos collected about the Jewish community of Mecske and about the project itself. We collected the pictures in the Picasa web album where Peter E. Ney the nephew of Judit Ney uploaded all the photographs of the family from between 1920 and 1950⁴. I wrote a text accompanying the photos to tell as much as possible of what we had learned of the histories of the Jewish families from Mecske.

We won the first prize of the "Face of victims" contest organized by the Holocaust Memorial Center with the photos from our project in Magyarmecske. The award ceremony was held in Páva utca, Budapest on the 16th of April 2009. I was able to take eight ex-students from the research group (by then they were attending secondary school) with a microbus to Budapest. The day was a moving experience for all of us. In the morning we took a guided tour in the Jewish district of Budapest. We visited the synagogues of the three branches of traditional Hungarian Judaism and in the afternoon we held a powerpoint presentation of our project in the Holocaust Memorial Center. The presentation was followed by the most beautiful and touching experience of all. With the help of the Memorial Center we managed to invite the descendants of Mecske's Holocaust victims to the ceremony. Uncle Laci came and so did the grandchild of the late veterinary Dr. Aladár Ney (Lili Ney's father), two of his great-grandchildren and a great-great-grandchild. We placed candles with photos of the victims from Mecske on their candelabras on the floor of the Synagogue. The photographs were chosen from the pictures collected by the children. It was moving beyond words. There were a lot of others placing similar candles covering the synagogue floor entirely. The ceremony was followed by a live concert of classical chamber music. This also touched the children, as they had never seen anything like that before. After the concert, on a big screen we saw the names of people who contributed greatly to the Hungarian and universal culture and were murdered in the Holocaust. We saw, among others, photos of olympic champions, scientists, writers, painters in an alphabetical order with a short description about who they were. Suddenly, at letter „N" the name of Dr. Aladár Ney appeared. This moved the children again very deeply. What else was behind this if not that they took part of the historical project in Mecske? At last we went upstage with the eight students where the Holocaust Memorial Centre's Public Foundation board chairman Gábor Székely gave us the prize and the certificate of merit. Katalin Pécsi asked a few questions about the project and the children and I answered them all in front of the hundreds of commemo-

3 In Beás Gipsy language with Hungarian spelling: Kászá Däsztyszã

4 <http://picasaweb.google.com/mecske>

rators. The children were pleased by the recognition of their work. Finally we félrevonul for a conversation with the descendants. We took a lot of pictures.

We were on our way home in the microbus when one of the girls exclaimed „But then we are half Jews now!” This exclamation felt like a scream of strong solidarity. Solidarity with a community and its fate. That’s all, not much, they still didn’t really understand how anti-semitism is born and why it is still present, but this is a result as well. A lot of articles were published about this event too. The writer Iván Sándor’s speech appeared in Népszabadság accompanied by a photo of Dr. Ney’s grandchild, Peter E. Ney and his son in front of the memorial willow of the Holocaust victims. Peter has told us earlier on a visit to Magyarmecske that his Jewish identity wasn’t important to him anymore, he didn’t even care about it until the contact with the pupils from the “historical research team”. Not much time has passed since then. Now he appeared in one of the most important political papers of Hungary together with his son proudly representing the cultural heritage of his ancestors both of them wearing a kippah.

An Israeli guest in Magyarmecske

Dr. Chava Baruch, is a renowned expert from the Yad Vashem’s International School for Holocaust Studies in Jerusalem. She has been in charge of organizing and conducting the training of the Hungarian groups for about one and a half decades. Many history teachers from Hungary have undergone the training, including my good self. I wrote extensively to her about the project Lili Ney. The correspondence we had was truly inspiring for me.

In the spring of 2009 Chava visited us in Magyarmecske and held a series of workshops for the children from the Lili Ney project. It was like a magical visit of Mary Poppins! She charmed the children. She was accompanied by an elderly American Holocaust survivor whose testimony was also part of the program. The magic was well-deserved, the children took part of the Sunday morning program in the school of Magyarmecske with a lot of creativity and intelligent contribution. Behind this outstanding performance, there was certainly the expertise of Chava, but it was truly augmented by the adventures we had gone through since 2008. I was bathed in these experiences on this wonderful day, owing to the children and the gusts.

Chava was also moved by the meeting. Since then, she found it even more important to spread the news about our project. She had an important role in the assignment for Szilvia Pető-Dittel from the Budapest Holocaust Memorial Center of a report in English for the international Yad Vashem Jerusalem Quarterly Magazine.⁵ Thanks to her the Lili Ney project became a cover story in the English and Hebrew issues of the Israeli daily newspaper, Haarec⁶. Having read the article, Ilan Mor the Israeli Ambassador to Hungary decided to pay a visit to the village and to our research team, needless to say how big of a deal it was in the life of the village.

Owing partly to Chava’s lobbying, renovation of the balcony of the synagogue of Pécs, which had not been used since 1944, could begin, in order to create a local Holocaust museum.

5 The article is available in the 2010 July issue of the magazine on page 6. Or you may read it online: <http://www.yadvashem.org/yv/en/pressroom/magazine/58/pdf/magazine58.pdf>

6 In: Haarec, April 19, 2012

The poster session

In the beginning of 2011 another competition got the project off the ground once more. The Holocaust Memorial Center in conjunction with the Jad Vashem announced their latest project, in which they called for the youth to create posters inspired by the question: "What is the message of the Holocaust to my age group?" The students of Gilvánfalva were immediately on it.

The same children whom I began the Project Lili Ney with were involved in this mission as well, except they were no longer children, but more of young adults, around the age of sixteen or eighteen. The other difference was that they no longer needed my assistance, they did every single thing by themselves. And the outcome, the poster itself, was remarkable.

The posters were exhibited in the Páva street building and the posters had to be presented just like in a conference. On the day of the presentation we drove a microbusful of younglings up to the capital. The vehicle however couldn't make it any further than the outskirts of Dunaújváros. Not only did it break down but did it so steamily that half a dozen firemen turned up on the spot.

Luckily nobody was hurt, only the vehicle did not pull through. The relief came in the afternoon in a shape of a perfectly functioning microbus, but it couldn't take us to Budapest, but home instead. The children were very sorry. So was I.

This adventure had a happy ending though. The poster regardless our presence or absence must have captured the attention of some, because a few weeks after the Hungarian Television's Channel 1 aired a seven minute long report about a project which aimed to delve into the past of Magyarmecske and Gilvánfalva and what they had found was the story of the Jewry of these villages. The basis of the report was the poster, and the film was shot in Magyarmecske and Gilvánfalva. Many pictures were shown of Lili and her family, some of them featured members of the Steiner, Spierer (Hónig) and Léderer families.

Connection with the Community of Sant'Egidio

In the Fall of 2009 we held a powerpoint presentation about the project in the community building of Gilvánfa. It was not just for the locals, but there were guests from Pécs, Győr, Pannonhalma and Budapest, high-school students who were all members of the Community of Sant'Egidio. This is an Italian based "reform catholic" church which organizes with the Jewish Community of Pécs the marching between the ghetto and the synagogue, remembering the establishment of the ghetto on the same date it came into being in 1944. We got in touch with them for the first time in the Spring of 2008, when we joined the march. They were curious about our undertakings and hence the visit to Gilvánfa. A long term bond formed between these students, of which both parties have been benefitting a great deal.

During our first meeting we decided that we would go to Auschwitz together. A year after there was no financial limitations which may have prevented us from acting on this plan. This time again, like many times before, the German catholic charity organization, the RENOVABIS aided us.⁷ Twenty Romany youths from Gilvánfa, fifty high-school students

7 It may sound humorous to some, but I rather find it uplifting that for 20 years onwards the two major groups of resources to subsidize the Romani projects of Baranya county are a German

from Pécs, Győr and Budapest and a couple of hundred from Poland, the Czech Republic, Slovakia, Ukraine, Germany, Croatia, Slovenia and Italy went on the pilgrimage to Auschwitz.. One of the girls from Gilvánfalva was proven to be a very convincing and suggestive public speaker who were able to talk with confidence in front of hundreds of people. Our students even set up a marvelous music band ad hoc. Another student of ours took the leading role in the garlanding ceremony of the Birkenau monument.

The Catholic community took two of our students on a trip to Rome, where they presented the highlights of the project. One of the lucky ones was the girl, whom a referred to above as the one with the awesome communication skills. Her name is Zsuzsa Lukács and she had the opportunity to convey a symbolic present to the Pope. The press back home would report about the girl who was chosen for this task, because among with her colleagues she did an excellent job researching the Holocaust.

We have had many joint events with the Sant'Edigio people. Either we were invited to their whatever cultural event or to their demonstrations of solidarity or anti- racism, or we invited them.

Once we traveled to Budapest with them to a very exciting conference on the Roma Holocaust, where we had the opportunity to attend to Austrian- born Romani artist and survivor of the Holocaust, Ceija Stojka.

One of the most memorable event of these was when following the pilgrimage to Auschwitz we invited Vidor Gyöegyné Aunt Magdi of the Jewish Community of Pécs over to Gilvánfa. She would talk about her life, the Holocaust, Auschwitz and the German concentration camps. The youths addressed many questions to her. A Beás girl, an old member of the research team would ask her at length about the way she felt towards the society after she had made it back home, having been through torture and humiliation. She wanted to know whether she felt hatred towards the others. As she who is sick and tired of racist remarks she gets on the bus every day because of the color of her skin on her way from her home to Pécs where her grammar school is would perfectly understand if Aunt Magdi hated those who had caused her family to perish and her to go through so much suffering.

She went on and on to the girl: – One mustn't hate!

– There is the perpetrator, the offender, the criminal who deserves to be punished. But one shouldn't hate everyone for their crimes. Every single community includes good people as well, with whom one should be living in peace and love.

It was exciting to see how Aunt Magdi convinced the girl with her tenderness. The students were listening to their argument breathlessly. We tape recorded the conversation, then one of the girls typed in the script. Magdi's wisdom is always a thrill to read through on and on again.

We have been many times at the Benedictine High School of Pannonhalma with my students, as another result of the fruitful relationship we have with the sant'Edigio people. We talked with the students about the project Ney Lili. With them and the students of the Alternative High School of Economy of Budapest do the students of Gilvánfalva maintain a close relationship.

Catholic Church, most notably the RENOVABIS, and the Congregation of Witten and the German Episcopal Conference. The other group is related to the Hungarian- born philanthropist and business magnate György Soros and his organizations, prominently the Soros Foundation, the Open Society Institute (OSI) and the Roma Education Found (REF). With some occasional EU subsidy, these two groups of resources helped to fund the project.

Lastly allow me to write a few words about the programs we undertook and were specially designed to understand the lives of the various religious, ethnic and social groups, and the efforts we put in order to discover and analyze the coexistence of these groups, and the joy and difficulties that may arise from it, and the conflict that may surface.

In the past few years, besides the Lili Ney project, our second biggest research- investigation project was to disclose and to document the past of the Gipsy community of Gilvánfa. This time however they would gather bits of informations, pictures, stories from their own neighbors, augmenting the official records collected from the archives. The picture from the Neys' album showing the family with a Gipsy family in front of a hut provided the starting point of the research, firstly they had to identify the people shown in the picture, then to locate their descendants. The endeavor culminated in the Fall of 2013 in an opening of a permanent exhibition in the catholic church of the village, which was attended by a number of guests, experts, and journalists, the entertainment was provided by classical and jazz musicians and by the youths' folklore band of their own. Mostly they play Beás folk music.⁸

The exhibition presents the layouts of the three old Roma settlements disappeared by now with the names of the families living there written on each hut on the church floor. The ceiling holds the photos of hundreds of Gipsy and non Gipsy inhabitants of Gilvánfalva hanging into the space of the church with the names of the people on their back. On the walls we placed family trees painted on huge canvas with a lot of data about the history of the Beás Gipsy of the village from the mid 19th century until today.

The exhibition became one an organic part of the sacral space of the catholic church. Like floors and walls of medieval cathedrals covered with crypt doors commemorating local aristocrats, the church of Gilvánfalva is paying tribute to the ancestors of the local Gipsies.

Besides our own local collection work we used the research of sociologist Gábor Havas from 40 years ago. He was also present and held a presentation in the opening of the exhibition. An other prominent guest of the event was Péter Szuhay, an expert from the Ethnographic Museum of Budapest. In his inaugural he emphasized how eagerly ha had been waiting for a pioneering exhibition like this one, in which a local Gipsy community articulates its own history.

The people of Gilvánfalva – and not just the young ones are very proud of their exhibition. The Beás originating from Gilvánfalva have been paying pilgrimages ever since to see the pictures of their ancestors in the church of the village.

Besides the history of the local Jewish community and the Gipsy of Gilvánfalva we have been conducting a continuous research of the past of other local communities and social groups. We have tape recorded and typed beautiful stories about the fate of wealthier peasants of the region, about their lives, their torment in the 50's, their deportation and their new lives after their return. We did similar work in the rest of the

8 Dorottya Kiss of the Diabelli Foundation High School of Arts was of great help in designing and executing the exhibition. With the installation, the students of the Alternative High School of Economy gave us a helping hand. Between the middle- class students of the High School and their teachers and families and the youths of Gilvánfa and Magyarmecske, a close, multicultural relationship has been established, with joint programs and vacations.

small villages in the region of the primary school of Magyarmecske too. In Magyartelek we conducted research about the lives of manorial servants, their defenselessness, the changes (that last until today) of their and their families fate recording interviews and collecting photos.

Recently we collected interviews about the Jewish inhabitants of two other neighboring villages as well and this year, for the 70th anniversary of the Holocaust we are preparing for contests again. Among other things, we would like to bring back from oblivion the forgotten fate of two Roma communities of Baranya county exterminated in the genocide in 1944. We will see how far we can get.

* * *

Not long ago the Jewish Community of Pécs invited high-schooler entries for a competition. It was our project Lili Ney which provided the core idea while conceiving the competition. They called the students of the county for an investigating-researching work, similar to ours. This attempt however to "reproduce" our project is probably the greatest acknowledgement of our work.